

Stjepan Tomašević (1461.-1463.)

sлом srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva

Zbornik radova sa Znanstvenog skupa
održanog 11. i 12. studenog 2011. godine u Jajcu

Hrvatski institut za povijest
Katoličko bogoslovni fakultet u Sarajevu

Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva

Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog
11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu

Hrvatski institut za povijest
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
2013.

**Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga
Bosanskog Kraljevstva**

Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa održanog
11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu

Nakladnici

Hrvatski institut za povijest
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu

Za nakladnika

dr. sc. Jasna Turkalj
prof. dr. sc. Pavo Jurišić

Urednik

dr. sc. Ante Birin

Uredništvo

dr. sc. Darko Tomašević
dr. sc. Gordan Ravančić

Prevoditeljica sažetaka na engleski jezik

dr. sc. Tatjana Buklijaš

Lektura

Gordana Malnar

Naslovnica

Denar kralja Stjepana Tomaševića

Grafička priprema i tisak

Denona, Zagreb

Naklada

500 primjeraka

Prvo izdanje, 2013.

ISBN 978-953-7840-22-8 (Hrvatski institut za povijest)

ISBN 978-9958-747-38-0 (Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 860007.

Tiskano potporom Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike
Hrvatske.

Emir O. Filipović

Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva

mr. sc. Emir O. Filipović
Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo
BOSNA I HERCEGOVINA

UDK 930.2:94(497.6)"1463"
Pregledni rad
Primljeno: 10. rujna 2012.
Prihvaćeno: 15. svibnja 2013.

U radu je predstavljen kratki pregled razvoja historiografije o osmanskome osvajanju Bosanskog Kraljevstva 1463., uz naglasak na sudove i ocjene pojedinih autora o padu Bosne, od dubrovačkih pisaca i kroničara 16. i 17. stoljeća do suvremenih postignuća kritičke historiografije. Stavovi literature ponekad nam mogu dati više podataka o vremenu u kojem su nastali nego o vremenu koje opisuju te ih je stoga neophodno situirati u odgovarajući povijesni kontekst.

Ključne riječi: Bosansko Kraljevstvo, Osmansko Carstvo, Turci, Stjepan Tomašević.

Pad Bosanskog Kraljevstva 1463. jedan je od najznačajnijih događaja u povijesti Bosne i Hercegovine i o njemu je pisano u gotovo svakom djelu koje se bavilo prošlošću ovih prostora. Činjenica da za ova događanja imamo razmjerno obilnije i detaljnije izvore nego za ona ranija neminovno se odrazila i na njihove prikaze u historiografiji. Pored toga, u različitim periodima i političkim okvirima pad Bosne drukčije se tumačio i predstavljao.

Cilj je ovog rada ukazati na glavne ocjene i sudove koje su pojedini povjesničari izricali o padu Bosne te ponuditi kratki pregled razvoja historiografije o osmanskome osvajanju Bosanskog Kraljevstva. Pri tome je veoma važno imati na umu da nam pojedine historiografske ocjene mogu dati više podataka o vremenu u kojem su nastale nego o vremenu koje opisuju. S obzirom na to da su istraživači dužni oslanjati se na rezultate svojih prethodnika, znanstvena obveza nalaže da se te smjernice prate, tumače, analiziraju i kontekstualiziraju s dostignućima suvremene znanosti. Uobičajeno je stanovište starije historiografije da je Bosna pala brzo, ne pruživši otpor dostojan njezi-

nu položaju u tadašnjim političkim okolnostima. No malo se autora potrudilo da pronađu, identificiraju i iscrpnije ispituju prave uzroke.

*

Neki od najranijih zapisa o padu Bosanskog Kraljevstva potječu iz pera dubrovačkih pisaca i kroničara 16. i 17. stoljeća. No svakako najznačajniji pisac koji je o tome ostavio svoje zabilješke bio je benediktinski opat Mauro Orbini (†1614.). Njegovo djelo o slavenskoj povijesti, objavljeno na talijanskom jeziku u Pesaru 1601. pod naslovom *Kraljevstvo Slavena*, bilo je jedno od najutjecajnijih historiografskih ostvarenja po pitanju slavenske prošlosti u proteklom periodu.¹ U sastavljanju svoje obimne i iscrpne knjige Orbini je koristio brojne izvore koji su mu stajali na raspolaganju. Od grčkog pisca Laonika Halkokondila neke je dijelove doslovno preveo i sasvim preuzeo, oslanjao se na *Komentare* pape Pija II., na djela Johanneses Löwenklawa, Antonija Bonfinija i drugih autora. Prema Orbinijevu sudu, Bosnu je u težak položaj pred njen pad doveo kralj Tomaš, koji je bio "lukav, prevrtljiv i nepostojan u svojim delima".² On donosi priču da je osmanski car Mehmed II. došao prerušen u Bosnu, gdje se pobratimio s kraljem, zbog čega je ugarski kralj Matijaš nagovorio kraljeva sina i brata da ga smaknu. Sultan je ubojstvo svoga pobratima, uz kasnije otkazivanje harača, iskoristio kao povod za napad na Bosnu.³ Orbini među razlozima brzog pada Bosanskog Kraljevstva navodi i neslogu velikaša koji su, prema njegovu pisanju, zajedno mogli pružiti snažniji otpor.⁴

Pored Orbinija, podatke o slomu Bosanskog Kraljevstva daju i drugi dubrovački pisci i kroničari. Dubrovački anonim ima podatak da je Bosnu i njene tvrđave zauzeo Turčin Mehmed Čelebija,⁵ dok Nikolo Ranjina u svojoj kronici iz 1522. bilježi da je sultan Mehmed s vojskom krenuo na

¹ Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*. (Preveo Zdravko Šundrica), Beograd: Srpska književna zajednica, 1968.; Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi*. (Nachdruck besorgt von Sima Ćirković und Peter Rehder), München: Verlag Otto Sagner, 1985.; Mauro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*. (Prevela Snježana Husić), Zagreb: Golden marketing, 1999.

² Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, 164.

³ *Isto*, 165-166.

⁴ "Neki kažu da je, posle zauzimanja ovoga kraljevstva od Turaka, Mehmed odgovorio nekom janičarskom agi koji se našao pred njim i slavio junaštvo koje su pokazali njegovi janičari u ovom ratu kako Bosansko Kraljevstvo ne bi tako lako palo da su velikaši toga kraljevstva bili jedinstveni i složni, kao i da je do njegove propasti došlo zbog njihovog razdora i nesloge." *Isto*, 174.

⁵ *Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (dalje: MSHSM), Vol. XIV, Scriptores, Vol. I, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dalje: JAZU), 1883., 64.

Bosnu da je zauzme.⁶ U kronici Junija Rastića, koju je nakon 1451. nastavio Ivan Marinov Gundulić, doneseno je šire izlaganje, uglavnom na osnovi izvornih podataka. Kralj je na prijevaru namamljen da se preda, a potom mu je oderana koža. Glavni razlog “che il Turco occupasse la maggior parte della Bosna, della Rassia e della Servia” leži u drskosti, prevrtljivoj i nepostojećoj politici posljednjeg kralja koji je života koštao i vlastitog oca.⁷ Jakov Lukarević opisuje kako je sin zadavio oca Tomaša kod Bjelaja, kako je sultan krenuo na njega, uhvatio njega i strica mu Radivoja u Ključu te im odrubio glave.⁸

Posebno mjesto među piscima 16. i 17. stoljeća koji su se bavili propašću Bosanskog Kraljevstva pripada šibenskom povjesničaru Dinku Zavoroviću (†1608.).⁹ Pored njegovih značajnih djela koja su ostala u rukopisu, istraživanjem Darka Novakovića pronađena je i jedina do sada poznata tiskana knjiga ovog autora, pod naslovom *Ruina et presa del regno della Bossina*.¹⁰ Djelo je završeno u Šibeniku još 22. listopada 1598., a tiskano je u Veneciji četiri godine kasnije. U neveliku knjižicu autor je, pored kratkog prikaza propasti Bosne te nešto iscrpnijeg opisa ponovnog zauzimanja Jajca od strane kralja Matijaša Korvina, zasnovanog u cijelosti na djelu Antonija Bonfinija, uvrstio rodoslovlje bosanskih vladara i stablo obitelji Kosača. Prema predgovoru, knjigu je napisao želeći odgovoriti na pitanje mletačkog plemića Simona Salamona o tome koji je grad u Bosni prije turskog zauzeća bio kraljevsko sjedište.¹¹ Unatoč činjenici da se radi o malom djelu, ipak se stječe dojam da bi istraživanju njegova sadržaja i pozadine trebalo posvetiti nešto više prostora te da postoji potreba objavljivanja njegova kritičkog izdanja.

⁶ Isto, 261.

⁷ “Et havendolo fatto uscire nascostamente fuori di Jaize, capo del regno di Bosna, dove ritirato s'era, con promesse grandi, e postisi al colloquio, fu il re di subito preso e per comandamento del barbaro fu spogliato della propria pelle. Il regno, che al proprio padre con inganno occupo, insieme con la vita perse. Questa temerita fu causa, che il Turco occupasse la maggior parte della Bosna, della Rassia e della Servia, e che sotto il suo dominio cadessero quelle provincie.” *Chronica Ragusina Junii Resti (Ab origine urbis usque ad annum 1451)*. MSHSM, Vol. XXV, Scriptores, Vol. II, Zagreb: JAZU, 1893., 361-362.

⁸ Giacomo di Pietro Lvccari, *Copioso ristretto de gli Annali di Ravsa*. Venetia: Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605., 107-108.

⁹ Iva Kurelac, *Dinko Zavorović – šibenski humanist i povjesničar*. Šibenik: Gradska knjižnica “Juraj Šižgorić”, 2008.

¹⁰ Ova Zavorovićeva knjižica ima samo 23 stranice, uključujući i naslovnu stranicu. Darko Novaković, “Šibenska povijest Bosne”, *Vijenac* VIII, br. 167-169 (2000): 32-33; Kurelac, *Dinko Zavorović*, 42-43.

¹¹ Novaković, “Šibenska povijest Bosne”, 32-33.

U djelima franjevačkih kroničara i spisatelja 18. stoljeća pad srednjovjekovne bosanske države zauzima posebno mjesto.¹² Pored podataka iz kronološkog dijela, franjevci u svojim ljetopisima donose i sažeto djelo koje je u Trnavi 1712. objavio Pavao Ritter Vitezović pod nazivom *Bosna Captiva*.¹³ U ovom prikazu pada Bosanskog Kraljevstva događaji su prilično nejasno prepričani jer nedostaje ispravan kronološki tijek izlaganja, pojedine su ličnosti pobrkane, a cijeli je opis, kako je to historiografija poslije utvrdila, zapravo izmišljen. U njemu se bosanskim kraljevima daju negativne osobine, a tvrdi se da su se dobrovoljno predali osmanskom osvajaču. Ove ideje o padu bosanske države nisu bile artikulirane unutar same franjevačke zajednice i u ljetopise su uvrštene posredno, preko djela Pavla Rittersa Vitezovića. Franjevci su ih bili skloni prihvatiti zbog toga što su se savršeno uklapale u moralno-vjerske poruke o krivnji i kazni, tj. zločinu kao osnovnom razlogu za teško stanje u kojem se Bosna u tom trenutku nalazila. Ovakvo tumačenje srednjovjekovne bosanske povijesti u spisima 18. stoljeća svakako je interpretacija u duhu vremena koja je nailazila na opće prihvaćanje u franjevačkoj zajednici. Suvremenici bosanskih kroničara obično su uzroke svojih problema objašnjavali tako što su krivnju prenosili na druge, najčešće je pripisujući grijesima predaka i prethodnika.¹⁴ U franjevačkim je ljetopisima padu Bosanskog Kraljevstva posvećeno više pozornosti nego ostalim temama iz bosanske prošlosti, jer se taj događaj smatrao prijelomnim za sudbinu franjevaca u Bosni.¹⁵

Tradiciju kroničara nastavio je poznati franjevački spisatelj i istaknuti javni djelatnik 19. stoljeća, ilirac i prosvjetitelj Ivan Franjo Jukić (†1857.), koji je u knjizi pionirskog karaktera *Zemljopis i poviestnica Bosne*, objavljenoj u Zagrebu 1851.,¹⁶ preuzeo Orbinijevo kazivanje o sultanovoj želji da osveti pobratima Tomaša kao jednom od glavnih motiva za osvajanje

¹² Anto Slavko Kovačić, "Pad Bosne i Hercegovine pod Turke u spisima bosansko-hercegovačkih franjevaca", u: *Povijesnoteološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine*. Sarajevo: Kršćanska sadašnjost – Franjevačka teologija Sarajevo, 1979., 60-85. Isti je rad objavljen i u: *Nova et vetera* 29/1 (1979): 117-142. Usporedi Emir O. Filipović, "Bosansko srednjovjekovlje u domaćim franjevačkim kronikama 18. stoljeća", u: *Zbornik o Marku Dobretiću*. Sarajevo – Dobretići: Općina Dobretići – Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, 2008., 125-139.

¹³ Paulus Ritter Vitezović, *Bosna captiva, sive Regnum et interitus Stephani ultimi Bossnae regis*. Tyrnaviae: Typ. Acad. per Joan. Henr. Geich, 1712.

¹⁴ Usporedi Žan Delimo, *Strah na Zapadu (XIV-XVIII veka opsednuti grad)*. Vrnjačka Banja: Zamak kulture, Separat 27, 1982., 93-94.

¹⁵ Kovačić, "Pad Bosne i Hercegovine", 60.

¹⁶ Slavoljub Bošnjak, *Zemljopis i poviestnica Bosne*. Zagreb, 1851.

Bosanskog Kraljevstva.¹⁷ Jukić je nastojao razloge za pad Bosne, kao i drugih slavenskih država, pronaći u moralno-etičkim greškama naroda, slaboj centralnoj vlasti i komadanju države između plemića, koji su bili nezasitni u svojim ambicijama i olako su napustili kralja u njegovu nastojanju da spasi kraljevstvo.¹⁸

U svom djelu *Bogomili i patareni*, objavljenom u *Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Franjo Rački, otac moderne hrvatske historiografije i jedan od vodećih protagonista južnoslavenske integracije, postavio je temelje kasnijem razumijevanju pada Bosne. Prema njemu, glavni su uzročnici propasti ležali u vjerskim nemirima koji su tresli državu u 14. i 15. stoljeću. On kaže da "Stjepan Toma ostavi svomu sinu i nasljedniku Stjepanu Bosnu vjerskim borbama razvraćenu, vrebajućemu neprijatelju izloženu".¹⁹ Rački očekuje da će čitatelj iz njegova nacrtu "razabrati, kako je ova kraljevina bezprimjernom kukavštinom propala" te, žaleći dalje nad bosanskom sudbinom, piše:

Bosna dakle ne može u ovoj proti Turstvu borbi pokazati niti na Kosovo kano Srbija, niti na Carigrad kano Grčka, niti na Kroju kano Arbanaska. Ona se ne može ponositi niti Lazarom i Milošem, niti Đurđom Kastriotom, pače niti Konstantinom i Teofilom Paleologom ... Svi nam ovi znakovi prstom kažu, da je Bosna veoma bolestna bila, čim nemogaše ni junački poginuti. Ova bolest ležase ponajglavnije u vjerskoj i čudorednoj razvraćenosti, koja se u njezinu tielu od više vjekova zaleгла, te ga po malo raztrovala.²⁰

Povjesničari koji su se oslanjali na djela Račkog ustrajali su na ovoj tvrdnji te se ona kao tanka nit provlačila kroz mnoga historiografska djela sve do kraja 20. stoljeća. Održavanju takve teze svakako je doprinijela činjenica da podaci dubrovačkih arhivskih knjiga, koje su analizirali i prezentirali Franjo Rački,²¹ a poslije i Ćiro Truhelka,²² o ovom prijelomnom doga-

¹⁷ Kraljevu predaju kraljevstva osmanskoj osvajačkoj vojsci Jukić je prokomentirao riječima: "Oh! moj nesretni kralju, zar neznaš: da je turska viera ko na vodi piana! Al griesi su te sapeli: Bilaj ti polje tamo za tobom samo 10 satih leži, tude jadan pamet tvoja čami i gleda mračnu sienu tvog otca, kog si nemilostno zadavio". *Isto*, 128.

¹⁸ *Isto*, 129-131.

¹⁹ Franjo Rački, "Bogomili i patareni", *Rad JAZU VIII* (1869): 168.

²⁰ *Isto*, 173.

²¹ Franjo Rački, "Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine", *Starine JAZU VI* (1874): 1-18.

²² Ćiro Truhelka, "Dubrovačke vijesti o godini 1463.", *Glasnik Zemaljskog muzeja XXII* (1910): 1-24.

đaju bosanske povijesti nisu istraživačima dali informacije kakve su priželjkivali i očekivali.

U prvoj znanstvenoj sintezi historije bosanskoga srednjovjekovlja, objavljenoj u Zagrebu 1882.,²³ Vjekoslav Klaić preuzima i prihvaća stavove Račkog te ih doslovce ponavlja, dodajući im svoj vapaj “Bosna bješe pala, kukavno pala”.²⁴ Pored toga on govori o predaji Bobovca od strane kneza Radaka, koji je bio “nekoč gorljiv pataren, a kasnije od sile katolik”.²⁵

Fra Antun Knežević (†1889.),²⁶ kulturno-prosvjetni i politički djelatnik, u svom je djelu *Kratka povjest kralja bosanskih* (1884., 1886., 1887.)²⁷ na osnovi objavljenih povijesnih izvora, s romantičarskim nadahnućem i živopisnim narativnim stilom, pisao o boju pod Bobovcem koji je, prema njemu, trajao pet dana i tijekom kojeg je sultan morao lijevati topove, namučivši se silno oko tvrđave koju mu je na kraju predao pataren knez Radak.²⁸ Pišući o opsje-danju kralja u gradu Ključu na Sani, Knežević kaže da je “vezir bistro vidio da ni jedan grad sva sila turska nemože osvojiti osim Bobovca, i to po izdajstvu” te je odlučio pregovarati s kraljem.²⁹ Izlaganje o ovoj temi Knežević završava riječima: “Slava hrabrim boriocem, koji umrše za obranu otačbine!”³⁰

Svoju knjigu *Pad Bosne* (1463.), objavljenu u Senju 1886.,³¹ Knežević je sasvim posvetio opisu ključnih događaja vezanih za posljednje dane Bosanskog Kraljevstva. U njoj je pokušao sklopiti što cjelovitiju sliku o padu Bosne, želeći na čitatelja ostaviti snažan dojam osmanske opasnosti i bosanske

²³ Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*. Zagreb, 1882.

²⁴ *Isto*, 340-341.

²⁵ *Isto*, 335.

²⁶ Dubravko Lovrenović, “Fra Antun Knežević – historičar srednjovjekovne Bosne”, u: *Zbornik radova sa simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X 1989.* Sarajevo, 1991., 135-140. Isti je rad objavljen i u: *Nova et vetera* 39-40/1-2 (1990): 191-196. Dubravko Lovrenović, “Bosanski Jeremija u novom izdanju. Uz reprint izdanje *Kratke povjesti kralja bosanskih* (Dubrovnik 1884, 1886, 1887) fra Antuna Kneževića”, *Bosna franciscana* 30 (2009): 241-251.

²⁷ Antun Knežević, *Kratka povjest kralja bosanskih*, sv. I-III. Dubrovnik, 1884.-1887. Nedavno je objavljen i pretisak ove knjige u jednom tomu: *Kratka povjest kralja bosanskih*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2009.

²⁸ Knežević, *Kratka povjest kralja bosanskih*, 312.

²⁹ Nakon što je kralj pristao, ugovori su, prema Kneževiću, bili potvrđeni zakletvom. “Nu kakvi bjahu ugovori? Nami nisu poznati, buduć jih car poderao, a nitko nam spomen nije ostavio! Velimo da su ponizivali Bosnu, i kralja, al da su bili onaki kao što jih posli izmisliše neki Magjari, i Magjaroni da obrane izdajstvo svog Matijaša, to nikako nevjerujemo. Tko poznaje ćud kraljevu, položaj Bosne, i mržnju Bošnjakah prot Turčinu, lahko će nam vjerovati”. *Isto*, 313.

³⁰ *Isto*, 318.

³¹ Antun Knežević, *Pad Bosne* (1463.). Senj, 1886.

propasti. Događanja je izložio kronološkim nizom sve do 1500. te je opisao pokušaje ponovnog uspostavljanja izgubljenog kraljevstva nakon 1463. godine. Kao glavni motiv za pisanje ove knjige poslužio mu je stav da se bosanska povijest u prošlosti nepravilno prikazivala i interpretirala te da je došlo vrijeme da se takav pristup ispravi.³² U tom se nastojanju služio njemu dostupnim izvorima, objavljenim u zbirkama Janka Šafarika,³³ Franca Miklošiča,³⁴ Mede Pucića³⁵ te Augustina Theinera,³⁶ a koristio je i Maura Orbinija³⁷ te izdanje *Komentara* pape Pija II. pripisano Gobelinu,³⁸ dok je djela Laonika Halkokondila, Jana Długosza i dr. koristio preko Istvána Katone.³⁹

Isti je autor prije uspostavljanja austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini 1878. objavio djelo *Krvava knjiga ili spomenik na 405 godina poslije propasti kraljevstva bosanskoga*.⁴⁰ Knjiga je izašla u Zagrebu 1869., bez autorova imena na koricama, što je razumljivo zbog njezina sadržaja, u kojem je ukazivao na aktualne probleme izazvane osmanskim prisutnošću u Bosni.⁴¹ Središnja je tema knjige upravo pad Bosne, i autor upečatljivo opisuje stanje Bosne i njezina stanovništva nakon pada pod osmansku vlast 1463. godine.

³² "Ugri su prvi, koji su mnogo bosansku povjestnicu osakatili. Nejma povelje bosanske, koju oni nisu pokvarili, samo ako su je se dočepali: nejma slavnog čina bosanskog, kog nisu sebi prisvojili, al bar ocrnili; pače ako jim je za korist, i povelju svojevoljno za to skovali ... Nu ako nam je žao na Magjare, mnogo nam je žalije na njeku – čest, i poštenje pravednim! – jednokrvnu bratju Srbe, i Hrvate. Od ovih jedni nam razciepiše Bosnu, i Bošnjake, te rekoše da je Bosna do Vrbasa Srbija, a Bošnjaci Srbi; od Vrbasa pako Hrvatska i Hrvati; drugi da su u cijeloj Bosni svi Srbi koji pišu 'Ćirilicom' a Hrvati koji pišu 'Latinicom' treći da su u svoj Bosni sami Srbi; dočim četvrti proglasiše da su zgoljni Hrvati." *Isto*, 6-7.

³³ Joannes Schafárik, *Acta Archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*, Fasc. II, Belgradi, 1862.

³⁴ Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae, 1858.

³⁵ Medo Pucić, *Spomenici Srpski*, knjiga druga. Beograd, 1862.

³⁶ Augustin Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam Illustrantia*, Tom II. Zagreb, 1875.

³⁷ Mauro Orbini, *Il Regno degli Slavi*. Pesaro, 1601.

³⁸ *Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt, a R. D. Ioanne Gobellino vicario Bonnensi iam diu compositi, et a R. P. D. Francisco Bandino Piccolomineo Archiepiscopo Senensi ex vetusto originali recogniti*. Rim, 1584¹ i 1589², Frankfurt, 1614³.

³⁹ Stephano Katona, *Historia Critica Regum Hungariae, stirpis mixtae*, T. I-XII. Budae – Pestini – Colotzae, 1788-1793.

⁴⁰ *Krvava knjiga ili spomenik na 405 godina poslije propasti kraljevstva bosanskoga*. Zagreb, 1869.

⁴¹ Knežević anonimno objavljivanje *Krvave knjige* objašnjava na sljedeći način: "Tiskati kakvu povjestničku knjigu, bio je zločin veleizdaje! Ni petnajest godina nejma, kako sam se ja usudio tiskati jednu bezimenu knjigu, pa su dva Vezira: Topal-Osman-Paša, i Safet-Paša davali po punu čizmu dukatah, tko bi jim pisca očitovao!" Knežević, *Pad Bosne* (1463.), 5.

Književnik i povjesničar Safvet-beg Bašagić (†1934.) u svom djelu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, objavljenom 1900., osnovnim uzrokom pada Bosne smatra vjersku mržnju. Tako tvrdi da od pomirenja Stjepana Tomaševića s Matijašem, hercegom i papom “Bosna nije ništa imala osim pospješenja katastrofe. Vjerska mržnja, koja se u bogumilima kroz stoljeća uvriježila prama katolicizmu, sada prevrši svaku mjeru”.⁴² Prema Bašagiću, Stjepan Tomašević bio je “uvjeren, da je nemoguće obraniti se, a još nemogućnije umaknuti u Hrvatsku ili Dalmaciju”, pa je bio primoran stupiti u pregovore s Mahmud-pašom oko predaje, dok u napomeni na istoj stranici ističe:

Što neki kao Knežević tvrde, da se kralj tri godine mogo braniti iz Ključa ne da se razumiti. Sila, koja je prije deset godina za kratko vrijeme razbila velike carigradske zidine, sila, koja bi u stanju bila za tri godine porušiti Kineski zid, reći, da ne bi mogla osvojiti mali Ključ, to je više, nego prećerano.⁴³

Bašagić se osvrnuo i na pisanje Račkog i Klaića, ustvrdivši da mu je čudnovato to što neki povjesničari spočitavaju Bosni – da je kukavno izgubila svoju samostalnost, da se ne može ponositi kao Srbija knezom Lazarom ili Bizant carem Konstantinom – te ističe da se u danim prilikama ni Lazar, ni Konstantin, ni bilo koji drugi vladar ne bi mogao oduprijeti više od Stjepana Tomaševića.⁴⁴ Time je ukazao na to da su pojedini autori površnim pristupom problemu umanjivali bosanski otpor, dok je on jasno izrazio svoj odnos prema njemu svrstavši ga u istu ravninu s otporom drugih zemalja koje su se našle na udaru osmanske ekspanzije.

Mađarski povjesničar Lajos Thallóczy u svojoj knjizi *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca*⁴⁵ promatrao je stvari iz mađarske političke perspektive te je iz pozicije državnog činovnika dao i najoštrij historiografski sud o kralju Stjepanu Tomaševiću:

⁴² Safvet beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Od g. 1463.-1850.). Sarajevo, 1900., 14.

⁴³ *Isto*, 16.

⁴⁴ *Isto*, 17-18.

⁴⁵ Lajos Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca*. (Preveo Dr. Milan pl. Sufflay), Zagreb, 1916. O Thallóczyjevu radu na proučavanju srednjovjekovne bosanske prošlosti usporedi Dubravko Lovrenović, “Ugarsko-bosanski odnosi i konfesionalna povijest srednjovjekovne Bosne u djelu Lajosa Thallóczyja”, *Bosna franciscana* 29 (2008): 77-89. Isti je rad objavljen i na njemačkom jeziku: “Ungarisch-bosnische Beziehungen und die Religionsgeschichte des mittelalterlichen Bosnien im Werk von Lajos Thallóczy”, u: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2010., 31-43.

Protiv kršćanstva nije nitko toliko zgriješio kao bosanski kralj. Kao podanik ugarskoga kralja, od koga mu je izviralo svako pravo, neprisiljen ni od koga prešao je k Turčinu i plaćajući mu porez osnažio ga. Zatim se pretvarao kao obraćenik i prevario svoje dobročinitelje, jer je od njih zadobivenu pomoć dao neprijatelju. Koliko je odatle poteklo štete, koliko je zemlje uništeno, koliko je ljudi u roblje prodano, to nije potrebno spominjati, jer je poznato.⁴⁶

Ovakvim opisom Stjepana Tomaševića i situacije u kojoj se njegova zemlja našla, Thallóczy ga je želio predstaviti kao izdajicu, bez sumnje u želji da istakne značaj i ulogu ugarskog kralja Matijaša Korvina u borbi protiv Osmanskog Carstva. On je naglasio da je bosanski kralj podanik ugarskoga kralja i takvo se objašnjenje lijepo uklapalo u njegovo djelo iz perspektive koja je prošlost Bosne i Hercegovine nastojala što više približiti Mađarskoj u okviru ustrojstva dvojne Habsburške Monarhije.

Problematika pada Bosne razmatrala se i u obimom nevelikom djelu koje je Vjenceslavu Vlajiću poslužilo za stjecanje doktorskog zvanja na Sveučilištu u Freiburgu. Njegova knjižica, naslovljena *Pad Bosanskog kraljevstva*, objavljena je na njemačkom jeziku u Sarajevu 1926. godine.⁴⁷ Vlajić je nekritički preuzeo retoriku i stil izlaganja svojih prethodnika, žaleći za tužnom slikom Bosne, ističući da je pala gotovo bez ijedne bitke i bez junačkih žrtava kroz koje bi se mogla dokazati njena sposobnost za opstanak. I za njega je, kao i za mnoge druge prije njega, glavni uzrok bosanskog sloma ležao u unutrašnjem nejedinstvu, koje se posebno manifestiralo na vjerskom polju.

Vladimir Ćorović (†1941.) pisao je u svojoj *Historiji Bosne* 1940.⁴⁸ u duhu prožetom srpskim političkim uvjerenjima, dajući nam najjasnije do tada formuliranu negativnu ocjenu otpora Bosanskog Kraljevstva:

Bosna je pala brzo, bez ijedne veće bitke i skoro bez ikakve prave borbe, 'šapatom' kako se posle govorilo, izjedena već ranije domaćom neslogom, odsustvom svake moralne odgovornosti, i besprimerno bezobzirnom sebičnošću

⁴⁶ Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca*, 56-57. Odlučivši se fokusirati na vojne akcije ugarskog kralja Matijaša, Thallóczy je samo sumarno predstavio sultanov pohod na Bosnu i dao ocjenu njezina pada: "Uza sve to je slom bosanskog kraljevstva gledom na tadanji opći položaj izazvao dubok dojam. Ta iznenadna katastrofa porodi instinktivno čuvstvo kod vodećih knezova zapada. Općemu čuvstvu dao je izraz papa, kad je plaćući u kolegiju kardinalskom rekao: 'Bosna je pala, kralja njenog ubiše, dršću Mađžari i dršću svi susjedi.'" *Isto*, 70.

⁴⁷ Wenzeslaus Vlajić, *Untergang des bosnischen Königreiches*. Sarajevo, 1926. Zanimljivo je da od ukupno 63 stranice tek nešto manje od 15 tretira problematiku iz naslova djela, dok se ostatak bavi općim povijesnim prilikama.

⁴⁸ Vladimir Ćorović, *Historija Bosne – Prva knjiga*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. CXXIX, Društveni i istoriski spisi, knj. 53, 1940.

onih koji su se nalazili na njenom čelu. Turci su jednim udarom noge srušili zgradu koja je bila sva crvotočna. Niko ne ustade da je požrtvovano brani, a izdaje je bilo na više strana ... Bosanska historija ne daje ni jedne Marice, a kamo li veličanstvenog Kosova! Nijedna balkanska država nije pala brže, ni lakomislenije, ni sramnije. Kako se borio stari despot Đurađ; kako, baš protiv ovog istog sultana, Skender-beg! ... Bosna je pala skoro kao primer države, koja nije imala ni neke svesne historijske misije ni neke jasne ideje vodilje ... s Bosnom je 1463. god. nestalo jedne države, koja je nastala i živela pretežno samo kao geografska jedinica i koja je samo u jednom izuzetnom periodu pokušala iz svog geografskog položaja stvoriti jednu historijsku misiju.⁴⁹

Izvan okvira ovoga rada izlazi detaljno analiziranje pojmova korištenih u ovome pasusu, poput ideja vodilja, zatim historijska misija, geografska jedinica i slično. U okviru suvremenih historiografskih koncepcija, a tadašnjeg povijesnog konteksta, i konteksta u kojem su izrečeni, oni jasno oslikavaju autorov odnos ne samo prema srednjovjekovnoj stvarnosti i situaciji u kojoj se Bosna našla sredinom 15. stoljeća nego i prema Bosni kao povijesnoj kategoriji uopće.

Tijekom Drugog svjetskog rata u Sarajevu je u izdanju Hrvatskog kulturnog društva Napredak 1943. tiskana *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, u kojoj je najveći i najvažniji zadatak prikazivanja političke historije pripao Marku Perojeviću.⁵⁰ On nije prihvatio tvrdnju da su heretici krivi za pad kraljevine i da su po osvajanju Bosne patareni počeli prelaziti na islam. Odbacivši odgovornost s kralja, on je razloge za pad Bosne vidio, kao i Orbinu, u neslozi bosanskih velikaša i njihovim različitim mišljenjima.⁵¹

Kraljevstvo bosansko već je godinama imalo u sebi crva, koji ga je izjedao i bio dostatan malo vjetar, pa da ono padne kao gnjila jabuka ... Pustio je sultan da onaj crv u tijelu Bosne izvrši svoj razorni posao, da dogriže onu tanku nit, o kojoj je visila sudbina bosanskoga kraljevstva.⁵² Istina je, bilo je u Bosni patarena, možda su bili toliko jaki da su drмали temeljima države, što ipak nije dokazano, ali sa svim tim nijesu patareni skrivili propast Bosne. Nije ničim utvrđeno da je Radak iz kakve vjerske mržnje i osvete postao izdajica domovine. Ne vidi se dakle da su vjerske razmirice bile uzrokom propasti Bosne. Ne može se također tvrditi, da su odmah po osvojenju Bosne počeli patareni listom prelaziti na islam. Tomu nema dokaza.⁵³

⁴⁹ Isto, 558-560.

⁵⁰ *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do god. 1463*, Knj. I. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1943.

⁵¹ Perojević, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 583.

⁵² Isto, 563-564.

⁵³ Isto, 583.

Perojević odgovornost za pad Bosne zbacuje s kralja i rezimira:

Bosanski velikaši nijesu gradili bosansku državu, nego joj uvijek podkopavali temelje zbog vlastitih interesa. Kralj je bio lutka u njihovim rukama. Oni su postavljali kraljeve na prijestolje, oni su ih i skidali. Nijedan kralj nije od njih mogao da vodi samostalnu državnu politiku, da učvrsti državu ni prema unutrašnjosti ni prema vanjskom svijetu. Jedne središnje državne vlasti u Bosni nije bilo. Turčin je mnogomu velikašu bio veći prijatelj nego sam kralj. Velikaši su zvali Turke ili da im pomognu ili sude. Kakvi su bili velikaši, takav je bio i narod ... Turska obećanja o poboljšanju težačkih odnošaja, čini se da su narodnoj duši uspavala osjećaj slobode i nezavisnosti bosanskoga kraljevstva. To je možda bilo najjače oružje, kojim je Turčin svladao i osvojio Bosnu.⁵⁴

U *Historiji naroda Jugoslavije*, najutjecajnijem djelu jugoslavenske historiografije, sveučilišnom udžbeniku svih sveučilišta diljem tadašnje federacije, Mihailo Dinić se, u duhu i maniri istinskog istraživača, suzdržao od brzopleto i nespretno donesenih zaključaka i ocjena o padu Bosne te se odlučio pisati o njezinu međunarodnom položaju i nastojanju posljednjih bosanskih vladara da uz oslonac na Ugarsku i papu otklone opasnost od Turaka. U nemogućnosti da se sama potpuno oslobodi zavisnosti od Turaka i njihova utjecaja, Bosna ih je, prema Diniću, pokušavala paralizirati i održati se uz pomoć onih sila koje su prije najviše ugrožavale njenu samostalnost. On zaključuje da su Turci “Bosnu postepeno za više decenija sistematski slabili i razarali njezinu otpornu snagu”,⁵⁵ čime je napravio ključni pomak od svojih prethodnika ukazavši na otpor bosanske države i na činjenicu da su Osmanlije Bosnu iscrpljivali kroz dulje razdoblje.

Povodom 500. godišnjice pada Bosne Dominik Mandić je 1963. u *Hrvatskoj reviji* objavio tekst naslovljen “Herceg-Bosna i Hrvatska”, u kojem je tvrdio da je osmanskim zauzimanjem Bosne “otvoreno novo poglavlje u povijesti hrvatskog naroda, koje će odlučno i bitno utjecati na njegovu sudbinu za sva buduća stoljeća”.⁵⁶ Iako je svoj tekst posvetio “sudbonosnoj godišnjici”, Mandić se u ovom radu nije pretjerano bavio padom Bosne, nego općim povijesnim prilikama i drugim temama. Tek je nekoliko stranica posvetio analizi “narodnog i vjerskog stanja u brojkama uoči pada Bosne” te je pod zasebnim podnaslovom “Pad Bosne god. 1463. i njegove kobne

⁵⁴ Isto, 584.

⁵⁵ Mihailo Dinić, “Bosanska feudalna država od XII. do XV. stoljeća”, u: *Historija naroda Jugoslavije I*. Zagreb, 1953., 608.

⁵⁶ Dominik Mandić, “Herceg-Bosna i Hrvatska. Prigodom 500-godišnjice pada Bosne (1463.-1963.)”, *Hrvatska revija* XIII (1963): 423.

posljedice za Hrvatsku” pisao o stradanju Hrvata u godinama neposredno nakon 1463. godine.⁵⁷

U Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini 500. obljetnica pada Bosne nije posebno obilježavana znanstvenim skupovima ili okruglim stolovima, kako se to običavalo činiti za velike godišnjice. Jedino je u *Godišnjaku Društva istoričara Bosne i Hercegovine* za tu godinu umjesto predgovora Uredništva objavljen prigodni tekst Ante Babića u kojem je autor o padu Bosne govorio s daleko više odmjerenosti i zrelosti nego brojni njegovi prethodnici, istaknuvši:

Položaj srednjovjekovne bosanske države u sklopu međudržavnih odnosa u vremenu nagle turske ekspanzije po balkanskom prostoru bio je, prije svega, određen tadanjim nastojanjima moćnijih sila da svoje – inače vrlo različite i često vrlo suprotne – interese zaštite na prostoru što udaljenijem od vlastitih granica i uz što manje ulaganje vlastitih materijalnih i ljudskih snaga ... I kada se približio odlučni momenat koji je sobom nosio pitanje njenog daljeg opstanka, bosanska država našla se u takvom međunarodnom položaju da je njena vlastita volja bila paralizovana suprotnim pogledima onih sila na koje je računala kao na saveznike i zaštitnike.⁵⁸

U istom broju časopisa objavljeni su radovi Desanke Kovačević o padu Bosne prema dubrovačkim izvorima⁵⁹ i Gavre Škrivanića o vojničkim pripremama Bosne pred odlučujuću osmansku akciju 1463.,⁶⁰ te bibliografija radova o osmanskome osvajanju Bosne koju je pripremio Ekrem Mursel.⁶¹ Ovi su prilozi činili konkretan doprinos rasvjetljavanju i razumijevanju pada Bosanskog Kraljevstva te su i danas nezaobilazna literatura u proučavanju ovog segmenta bosansko-hercegovačke prošlosti.

⁵⁷ Svoj je tekst Mandić završio ovim riječima: “Spomen na 500-godišnjicu pada Bosne valja da u dušama svih Hrvata obnovi duboku svijest, da su Bosna i Hercegovina prave hrvatske zemlje, koje su takve postale naseljnjem Hrvata kod njihova dolaska na Jadran i takvima ostale do danas ... Spomen na pad Bosne i Hercegovine neka, nadalje, osvježi i ojača ljubav svih Hrvata prema našoj braći bosansko-hercegovačkim muslimanima, koji su krv naše krvi, kost naših hrvatskih kostiju. Bosansko-hercegovačke muslimane taj spomen neka sjeti, da oni potječu od Hrvata bogomila i katolika, da su krvno čisti Hrvati i da njihova budućnost i sreća može biti samo u zajednici s drugom braćom Hrvatima.” *Isto*, 462.

⁵⁸ Anto Babić, “Prije 500 godina”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XIV (1964): 5-6.

⁵⁹ Desanka Kovačević, “Pad bosanske države prema dubrovačkim izvorima”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XIV (1964): 205-220.

⁶⁰ Gavro Škrivanić, “Vojničke pripreme srednjovjekovne bosanske države pred propast (1463. g.)”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XIV (1964): 221-228.

⁶¹ Ekrem Mursel, “Bibliografski podaci o propadanju srednjovjekovne Bosne i njenom prelazu pod osmansku vlast (1952-1963)”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XIV (1964): 297-304.

Godinu dana nakon izlaska ovog časopisa objavljena je u Beogradu 1964. *Istorija srednjovekovne bosanske države* autora Sime Ćirkovića kao knjiga koja je – promatrano iz naše, današnje perspektive – jedan od posljednjih u nizu sintetskih prikaza bosanskog srednjovjekovlja. U njoj je Ćirković dosta krivnje za loš položaj Bosne usmjerio na kralja Tomaša, “optuživši” ga da mu uzvišeni križarski ideali nisu “nimalo smetali da se usput bavi starom i sitnom politikom grabljenja tuđih zemalja i čuvanja svojih najužih interesa”.⁶² Po njemu “iščezavanje kralja Tomaša s pozornice balkanske politike nije imalo nepovoljne posledice na stanje Bosne”, pa na osnovi toga zaključuje da je nestanak kralja čak “pomogao raščišćavanje i sređivanje situacije”, jer je on kod suvremenika “budio prezir svojom nepostojanošću i nedostatkom hrabrosti”.⁶³

Nešto više svojih mišljenja o padu Bosne Ćirković je predstavio u *Istoriji srpskog naroda*, gdje je naglasio da je slom Bosanskog Kraljevstva izazvao “novo veliko uzbuđenje u evropskim zemljama i pojačao osećaj ugroženosti u onima koje su bile najviše izložene daljim turskim napadima”. U ovom djelu Ćirković jasno ističe da je “jednostrano i netačno mnogo puta ponovljeno tvrđenje da je Bosna šaptom pala te da se po svome odjeku u evropskim zemljama, sa padom Bosne može jedino uporediti neuspela sultanova opsada Beograda 1456. godine”.⁶⁴ On ističe da se nakon gubitka Bosanskog Kraljevstva razvila široka križarska akcija, i “od vremena velikih hrišćanskih pohoda, 1443. i 1444., nije bilo postignuto takvo jedinstvo, niti su bili preduzeti slični praktični koraci za sprečavanje turskog širenja”.⁶⁵

O padu Bosne pisao je i Srećko M. Džaja, koji se u svom radu o ideološkim i politološkim aspektima propasti Bosanskog Kraljevstva okrenuo ponovnom čitanju dostupnih objavljenih izvora i preispitao je neke do tada ustaljene stavove.⁶⁶ Podvrgnuo je analizi diplomatsku prepisku onih političkih snaga koje su bosanskog kralja svojom politikom odvojile od sultana,

⁶² Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1964., 316.

⁶³ *Isto*, 323.

⁶⁴ Sima Ćirković, “Pad Bosne i pokušaji otpora turskom osvajanju”, u: *Istorija srpskog naroda*, Knj. 2. Beograd, 1982., 396.

⁶⁵ *Isto*.

⁶⁶ Srećko M. Džaja, “Ideološki i politološki aspekti propasti bosanskoga kraljevstva 1463. godine”, *Croatica Christiana Periodica* 18/X (1986): 206-210; Isti, “Osmansko osvajanje Bosne i rimska kurija”, u: *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice smrti Fra Andela Zvizdovića*. Sarajevo – Fojnica: Franjevačka teologija Sarajevo – Franjevački samostan Fojnica, 2000., 219-228.

tj. ugarske izvore i izvještaje Rimske kurije. Kritički pogledi na sadržaje razmatranih izvora ponukali su ga da naglasak s unutrašnjih pomakne na vanjske političke faktore. Pored toga, korištenjem novijeg kritičkog izdanja *Komentara Pape Pija II* došao je do zaključka da je papin tekst u osnovi oslonjen na izvještaj legata Nikole Modruškog, u kojem glavninu tereta za vojničku propast Bosne svaljuje na bosanske heretike.

Nove izvorne podatke koji su o pitanju pada Bosanskog Kraljevstva mogli ponuditi nešto više do tada nepoznatih informacija otkrio je Marko Šunjić, koji je u arhivu u Zadru pronašao, a potom i objavio koncepte izvještaja koje je trogirski knez slao u Veneciju u vrijeme dok se u Bosni odigravala osmanska vojna akcija.⁶⁷ U tom je prvorazrednom izvoru navedeno da su se branitelji Bobovca uspješno odupirali nadmoćnoj sili i pružali joj junački otpor. Na osnovi tih vijesti te drugih dostupnih izvora Šunjić je u svojim radovima *Osvrt na ocjene uzroka i propasti srednjovjekovne bosanske države*,⁶⁸ zatim *Uništenje srednjovjekovne bosanske države*, objavljenom u sintezi bosansko-hercegovačke povijesti,⁶⁹ kao i u knjizi o odnosima Bosne i Venecije u 14. i 15. stoljeću,⁷⁰ izložio osnovne zaključke o padu Bosne. On je zamjerao starijim povjesničarima da nisu trezveno i hladno procjenjivali posljedice davno prekinutih događaja, a pored navođenja imena Račkog i Klaića, kao glavnog krivca za ovakav pristup istraživanoj temi identificirao je Vladimira Ćorovića. Optužio ga je da je, iako “nepobitno izuzetan poznavalac bosanske i srpske prošlosti”, ipak generalizacijom “radi postizanja i opravdavanja određenih političkih rezultata i ciljeva, uporno konstruirao i sugerirao mučnu sliku jedne nakazne, anakrone i suviše države ... omražene i opterećene neizlječivim i neiskorjenjivim porocima, koju ni suvremenici nisu cijenili, ni branili, a niti za njom žalili.”⁷¹

Šunjić je u svojim radovima isticao da osmanski izvori govore o snažnom otporu na koji su naišli u Bosni. On odbacuje spekulacije o patarenstvu kao mogućem trulom mjestu bosanske obrane i njegovu bliskost s islamom te zaključuje da nema dokaza da bi bosanska država propala i bez

⁶⁷ Marko Šunjić, “Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463)”, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* XXIX (1989): 139-157.

⁶⁸ Marko Šunjić, “Osvrt na ocjene uzroka i propasti srednjovjekovne bosanske države”, *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost* II (1994): 25-33.

⁶⁹ Marko Šunjić, “Uništenje srednjovjekovne bosanske države”, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1998., 83-95.

⁷⁰ Marko Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1996.

⁷¹ Šunjić, “Osvrt na ocjene uzroka i propasti srednjovjekovne bosanske države”, 27.

snažnog vanjskog udara, odnosno da bi se pod pritiskom unutrašnjih proturječnosti urušila sama od sebe. Prema njegovim istraživanjima, Bosna je podlegla pod golemim i dugotrajnim pritiskom koji su na nju vršili Turci učestalim upadima i pljačkom, odvođenjem stoke i ljudi, uništavanjem usjeva, propagandom, dankom u srebru i zlatu, nametanjem stalne ratne opasnosti i povećavanjem troškova obrane. Osmanlije su dakle punih 77 godina, od 1386. do 1463., stalno ugrožavali i potkopavali Bosnu, da bi u posljednjem obračunu upotrijebili veliku vojnu silu. Šunjić naglašava da je bosanska država propala pod udarom tada najjače svjetske velesile, koja je prethodno srušila Bizantsko Carstvo, ostatke srpske i bugarske države i dobro uzdrkala Ugarsku i Vlašku.

Na osnovi historiografije, s posebnim osloncem na rezultate istraživanja Srećka M. Džaje i Marka Šunjića, o diplomatskim igrama tipičnim za razdoblje razvijene renesanse pisao je Mladen Ančić s nastojanjem da pad Bosne postavi u što širi mogući kontekst.⁷² U posljednje vrijeme ovu je problematiku najtemeljitije obradio Dubravko Lovrenović, koji je u svojoj knjizi *Na klizištu povijesti* kroz prizmu političkih odnosa između Ugarske i Bosne prikazao opću klimu i atmosferu koja je vladala u srednjovjekovnom Bosanskom Kraljevstvu i oko njega neposredno pred odlučujuću osmansku vojnu akciju koja je dovela do njegova konačnog sloma.⁷³

Epilog

Zbog činjenice da je postupno širenje Osmanskog Carstva na prostorima jugoistočne Europe bio jedinstven proces, u historiografiji su se neminovno povlačile paralele između bosanskog slučaja i drugih zemalja koje su pale pod osmansku vlast u 14. i 15. stoljeću. Iako se te komparacije nameću same po sebi, veoma je teško izvući iz njih bilo kakvu pouku jer se zapravo radi o suštinski drukčijim prilikama kojima su pojedini vladari i njihove zemlje bili izloženi – od Bizantskog Carstva preko Srpske Despotovine do drugih manjih ili većih kneževina. U tim su usporedbama Bosna i njen vladar obično u historiografiji slabo prolazili i davala im se negativna ocjena. Krivnja za pad Bosne morala je pasti na nečija leđa te je prst najčešće bio uperen na jednog od dvojice posljednjih bosanskih kraljeva.

⁷² Mladen Ančić, "Renesansna diplomacija i rat. Primjer pada Bosne 1463", u: *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija*, Zbornik diplomatske akademije, br. 2, god. 4, Zagreb, 1999., 143-177.

⁷³ Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta krana bosanska 1387-1463*. Zagreb –Sarajevo: Synopsis, 2006., 339-393.

U skladu s duhom i moralom svog vremena, kao i s tadašnjim historio-
grafskim dostignućima, mnogi su autori uzroke brzog pada Bosne tražili u
unutrašnjim faktorima, rastrojstvu zemlje, kompleksnoj vjerskoj situaciji i
prisutnosti heretika, a kao najčešći razlog navodila se nesloga velikaša te
izdaja, iako samo jedan suvremeni i pouzdani diplomatički izvor govori o
izdajstvu. Na osnovi izlaganja ovih povjesničara stvoren je mit o jednostav-
nom i lakom padu srednjovjekovne bosanske države čiji je sastavni dio či-
nila navodna “bogumilska” izdaja. Suvremena je historiografija zaključila
da je taj mit zapravo djelo tadašnjeg papinskog legata u Bosni, biskupa Ni-
kole Modruškog, kojim je pokušao opravdati vlastitu pogrešnu politiku,
koja je ubrzala ionako neminovan slom.

Malo se historičara u bavljenju ovom temom odlučilo promatrati širu
sliku i uvrstiti u svoja razmatranja i vanjske faktore. To se posebno osjeća u
starijoj literaturi, koja u duhu nacionalno-romantičarske historiografije te
shvaćanju junaštva i etičkih vrijednosti o padu Bosne daje više, uglavnom
negativnih ocjena. Ako se uzmu u obzir svi dostupni izvori, a oni rimske i
mađarske provenijencije podvrgnu kritičkoj analizi, stječe se dojam o naglom
prodoru osmanskih trupa u Bosnu, intenzivnoj borbi pod Bobovcem i dru-
gim bosanskim tvrđavama, grčevitom otporu branitelja, razaranju i deporta-
cijama stanovništva, općoj panici i bježanju prema Jadranu i otocima.

Iako stav da je obrana Bosanskog Kraljevstva prilikom zadnjeg osman-
skog napada veoma brzo popustila nije sasvim pogrešan, objavljivanjem no-
vih izvora i rezultata historiografskih analiza došlo se do saznanja da je Bosna
u borbi s Osmanskim Carstvom ipak pružala značajan otpor. Konačni pad
Bosne pod Osmanlije zapravo je rezultat brojnih međusobno uvjetovanih
faktora i bio je tek završnica procesa započetog davno prije, prvim sukobom
bosanskih i osmanskih vojnih snaga 1386. godine. Sagleda li se ukupna
osmanska politika u Bosni, ali i osmanska osvajačka politika uopće u jugoi-
stočnoj Europi, primjećuje se da se Bosna veoma dugo opirala snažnim pri-
stiscima i da je pod osmansku vlast “padala” skoro 80 godina.

The Fall of the Bosnian Kingdom in Historiography

The paper presents a short review of historiography examining the Ottoman conquest of the Bosnian Kingdom in 1463, with an emphasis on opinions and evaluations of historians from the Ragusan writers and chroniclers of the sixteenth and seventeenth centuries to the modern critical historiography.

Since the gradual expansion of the Ottoman Empire in South-Eastern Europe may be viewed as a single process, some historians wanted to draw a parallel between the Bosnian case and the examples of other states that fell under the Ottoman rule during the fourteenth and fifteenth centuries. Even though the grounds for these comparisons are understandable, it is very difficult to learn anything from them. Circumstances to which individual rulers and their states, from the Byzantine Empire, Bulgaria and Serbia to other smaller or larger principalities, were subjected were essentially different. In these comparisons historiography has given a negative evaluation of Bosnia's struggle and its rulers. Someone had to be responsible for the fall of the Kingdom and the blame was almost exclusively assigned to the last two Bosnian kings.

In line with the times in which they lived and contemporary historiographical trends, some historians attributed the quick fall of Bosnia to internal factors, such as conflicts within the state and the complex religious situation including the presence of heretics. The most commonly cited argument was the discord between the nobles and betrayal, even though the latter is mentioned in only one authentic contemporary diplomatic source. The work of these historians served as a basis for the myth of an easy and simple breakdown of the medieval Bosnian state in which the Bogomil betrayal played an important part. Contemporary critical historiography concluded that this myth was created by Bishop Nikola of Modruš, the papal legate in Bosnia, in order to justify his own wrong policy that hastened the unavoidable fall of the Kingdom.

Only a small number of historians studying this topic looked at the broader picture and took external as well as internal factors under consideration. This is especially evident in older literature which, inspired by patriotism, ethical values and the concept of heroism, paints a more negative image of Bosnia's fall. If we consider all the available sources, and critically analyze those of Roman and Hungarian origin, we gain the impression of a rapid surge of the Ottoman army into Bosnia, intense fighting under Bobovac and other Bosnian fortresses, strong resistance of the defenders, destruction and mass deportations of population, general panic and emigration towards the Adriatic and the islands.

Even though the thesis that the defence of the Bosnian Kingdom during the last Ottoman attack faltered very quickly is not completely wrong, after the publication of new sources and results of historical research historians have reached the conclusion that Bosnia offered significant resistance in its battles against the Ottoman Empire. The final fall of Bosnia under Ottoman domination was in fact a result of numerous interconnected factors and signified the completion of a process begun with the first conflict

between Bosnian and Ottoman troops in 1386. If we take into consideration the Ottoman policy towards Bosnia as well as the Ottoman conquering policy in South-Eastern Europe in general, we can see that Bosnia resisted strong pressure for a long time and that it had been “falling” under the Ottoman rule for almost 80 years.

Keywords: Bosnian Kingdom, Ottoman Empire, Turks, Stjepan Tomašević.

Hrvoje Kekez

Knezovi Blagajski i tvrđi grad Blagaj nakon osnutka Jajačke banovine 1464. godine

dr. sc. Hrvoje Kekez
Hrvatsko katoličko sveučilište
Odjel za povijest
Ilica 242
10 000 Zagreb
HRVATSKA

UDK 929.7(497.6Blagaj)"1463/..."
94(497.6Blagaj)"14/15"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 11. listopada 2012.
Prihvaćeno: 4. lipnja 2013.

Tvrđi grad Blagaj, smješten ponad ušća rječice Japre u Sanu, zbog svoga položaja u blizini izrazito važne srednjovjekovne komunikacije dolinom rijeke Une bio je tijekom 14. i 15. stoljeća jedno od najvažnijih sjedišta knezova Blagajskih, potomaka nekadašnjih knezova Babonića, koji su po njemu nosili svoj pridjev. Iako je propast srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva 1463. nagovijestila buduće česte osmanske provale u dolinu Sane, uspostava Jajačke banovine ipak je donekle oda gnala te provale na neko vrijeme. Unatoč tomu, razmjerno malobrojni sačuvani pisani izvori te znatno više sama arhitektura tvrdoga grada Blagaja ukazuju na konstantnu ratnu opasnost tijekom zadnjih desetljeća 15., a poglavito početkom 16. stoljeća. U radu se nastoji kontekstualizirati poznate vijesti o provalama osmanskih postrojbi u prostor oko tvrdoga grada Blagaja te njegovu ulogu i značenje u protuosmanskom ratu u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća. Iako izrazito zapuštena, današnje ruševine tvrdoga grada Blagaja ukazuju na značajnu izgradnju njegova fortifikacijskog sustava u vremenu postupnog raspadanja Jajačke banovine nakon 1503. godine. Posebna je pozornost posvećena ustanovljivanju vremena konačnog kršćanskog napuštanja Blagaja i njegova pada u osmanske ruke tijekom četvrtog desetljeća 16. stoljeća.

Ključne riječi: Blagaj, knezovi Blagajski, osmanska prijetnja, Jajačka banovina, kasni srednji vijek, fortifikacijska arhitektura.

Uvod

U ranu zimu 1470. knezovi Blagajski Stjepan, Ivan, Nikola i Mihovil obratili su se ugarsko-hrvatskomu kralju Matijašu Korvinu s molbom da im dopusti da umjesto njih na kraljevski i banski sud mogu poslati svoje prokuretoare s pismima ovjerenim njihovim pečatima. Pritom su kao razlog naveli osmansku opasnost, tj. brojne osmanske pljačkaše koji su se kretali tadašnjim putovima i pljačkali putnike namjernike. Strahujući za vlastitu sigurnost, knezovi Blagajski zamolili su kralja da ne moraju osobno prisustvovati banskom ili kraljevskom sudbenom stolu. Uvažavajući njihovu molbu, kralj Matijaš je iz svoga dvora u Budimu poslao 16. prosinca 1470. odgovor u kojemu je pozitivno odgovorio na njihovu molbu.¹

Ta epizoda iz života knezova Blagajskih vrlo dobro opisuje situaciju na prostoru oko tvrdoga grada Blagaja, tj. u dolini rijeke Sane, samo nekoliko godina nakon osnutka Jajačke banovine 1464. godine. Riječ je o obrambenom sustavu sastavljenom od niza tvrdih gradova u nekadašnjem Bosanskom Kraljevstvu, točnije u Donjim krajevima, ali i u donjoj Slavoniji, koji je osnovao kralj Matijaš Korvin radi uspješne obrane južnih granica Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva. Unatoč dobro osmišljenu obrambenom sustavu, na osmanskome se udaru vrlo brzo našao i prostor tadašnje južne Slavonije. Posebice se to odnosi na dolinu Sane i tvrdi grad Blagaj, iz kojega su stoljećima prije knezovi Blagajski gospodarili ne samo dolinom Sane nego i širim prostorom donjeg i srednjeg Pounja.

Cilj je ovoga rada prikazati povijest tvrdoga grada Blagaja i njegovih gospodara, knezova Blagajskih,² u razdoblju nakon propasti srednjovjekov-

¹ Lajos Thallóczy, Samu Barabás (ur.), *A Blagay-család okleveltara. Codex diplomaticus comitum de Blagay* (dalje: *CDCB*). Budimpešta, 1897., dok. 201, str. 381-382; Borislav Grgin, "Hrvatski velikaši u desetljećima pred Krbavsku bitku", u: *Krbavska bitka i njezine posljedice*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika : Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, 1997., 44.

² Do danas postoji nekoliko historiografskih radova o knezovima Babonićima, precima knezova Blagajskih, ali se još nekolicina autora u svojim radovima doticala njihove povijesne uloge (pregled literature o knezovima Babonićima vidi u: Hrvoje Kekez, *Plemićki rod Babonića do kraja 14. stoljeća*, doktorski rad, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012., 12-13). S druge pak strane knezovi Blagajski nisu bili predmet značajnije sustavne historiografske analize. Jedinu sustavnu analizu povijesti knezova Blagajskih u 15. i 16. stoljeću napisali su na mađarskom jeziku, davne 1897., Thallóczy i Barabás u već spomenutom zborniku isprava knezova Blagajskih (Lajos Thallóczy, Samu Barabás, "A Blagay család eredete", u: *CDCB*, VI-CLXXXIII). Tek neznatno proširena, ista je studija objavljena godinu dana poslije i na njemačkom jeziku (Lajos Thallóczy, *Die Geschichte der Grafen von Blagay*. Beč, 1898.). Naravno da je uloga knezova Blagajskih u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća donekle analizirana u nekoliko sinteza hrvatske povijesti, no kako je riječ o tek sporadičnom spominjanju, na ovome mjestu nije po-

noga Bosanskog Kraljevstva 1463. i osnutka Jajačke banovine 1464. pa sve do konačnog kršćanskog napuštanja toga prostora, tj. osmanskog osvajanja, u četvrtom desetljeću 16. stoljeća. Posebna je pozornost usmjerena na analizu sačuvanih pisanih podataka koji donose vijesti o posljedicama krupnijih povijesnih događaja vezanih uz postojanje Jajačke banovine te na to kako su se posljedice tih događaja odrazile na život i funkcioniranje i samih knezova Blagajskih i stanovništva oko tvrđoga grada Blagaja u promatranom razdoblju. Iako je uspostava Jajačke banovine nesumnjivo na neko vrijeme usporila osmansko napredovanje, ipak se osmanska opasnost vrlo brzo osjetila i na prostoru Sanske županije. Naime razmjerno malobrojni sačuvani pisani izvori te znatno više sama arhitektura tvrđoga grada Blagaja ukazuju na konstantnu ratnu opasnost tijekom zadnjih desetljeća 15. i poglavito početkom 16. stoljeća. Stoga se u ovome radu nastoji kontekstualizirati poznate vijesti o provalama osmanskih postrojbi u prostor oko tvrđoga grada Blagaja. Štoviše, da bi se dobila jasnija slika povijesnih događaja oko Blagaja, potrebno je proučiti njegovu ulogu i značenje u protuosmanskome ratu u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća. Naime, iako izrazito zapuštene, današnje ruševine tvrđoga grada Blagaja ukazuju na značajnu izgradnju njegova fortifikacijskog sustava u vremenu postupnog raspadanja Jajačke banovine nakon 1503. godine.

Naposljetku, jedan od ciljeva ovoga rada jest i što točnije ustanovljivanje vremena i okolnosti konačnog pada tvrđoga grada Blagaja u osmanske ruke. Dosadašnja historiografija nije dala konačan odgovor o vremenu i okolnostima kršćanskoga napuštanja Blagaja, iako se do sada smatralo da se to dogodilo 1512., što se temelji na vijestima što ih u svojoj kronici donosi bosanski kroničar fra Nikola Lašvanin. On je zabilježio kako te godine "...Turci uzeše Blagaj, grad kneza Jurja Blagajića..."³

trebno pojedinačno navoditi spomenute sinteze. Ipak, treba naglasiti da je Grgin u svome radu o ulozi i povijesti hrvatskih velikaških obitelji u razdoblju pred Krbavsku bitku jedno poglavlje posvetio i knezovima Blagajskim (Grgin, "Hrvatski velikaši", 44-46).

³ Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, ur. Ignacije Gavran. Sarajevo – Zagreb, 2003., 140. Ovdje je potrebno napomenuti da je mogućnost tako ranog osmanskog osvajanja Blagaja odbacio već Bojanovski (Ivo Bojanovski, "Blagaj na Sani", *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 12, br. 3 /1964/: 12). Nažalost, on se u svome radu nije detaljnije posvetio ovom problemu.

Tvrđi grad Blagaj u razvijenom srednjem vijeku

Ruševine tvrdoga grada Blagaja nalaze se na omanjem stožastom brežuljku vrlo strmih strana (294m n. v.) u udolini otprilike dva kilometra sjevernije od ušća rječice Japre u Sanu, pokraj današnjega mjesta Blagaj Rijeka. Dolinu kojom dominiraju ruševine Blagaja sa zapada omeđuje Duga kosa (401m n. v.), a s istoka Blagajska kosa. Pogled na grad iz doline Sane zatvara masiv brda Dašćica (349m n. v.). Podno gradine teče potok Lučica, koji se kod Blagaj Rijeke ulijeva u Sanu.⁴

Iako se u sačuvanim pisanim povijesnim izvorima sam Blagaj prvi put spominje razmjerno kasno, tek 1359.,⁵ njegovu gradnju ipak treba smjestiti znatno prije tog prvog spominjanja. Tako Ivo Bojanovski pretpostavlja da se tvrđi grad Blagaj razvio na pretpovijesnom supstratu, iz utvrde koja je vjerojatno u ranome srednjem vijeku mogla imati značajnu obrambenu ulogu, možda čak i bila župski grad.⁶ Iako to razmišljanje bez arheoloških iskapanja zasad nije moguće potvrditi, ipak nekoliko činjenica svjedoči o vrlo staroj gradnji prvobitnog Blagaja. U prvom redu riječ je o vrlo dominantnoj poziciji gradine. Naime tvrđi grad Blagaj smješten je na omanjem brežuljku usred doline koju zatvaraju masivi okolnih brda, a nalazi se u neposrednoj blizini važnoga prometnog pravca riječnom dolinom, u ovom slučaju u neposrednoj blizini doline rijeke Sane.⁷ Osim toga, Bojanovski navodi još dva argumenta koja svjedoče u prilog ranoj gradnji grada Blagaja. Kao prvo, to je prvobitni kružni oblik grada (*Ringburg*), koji je kasnije znatno adaptiran.⁸ Drugo, Bojanovski napominje kako je u hrvatskoj toponomastici za naseljena mjesta često staro pridjevsko ime Blagaj, koje je označavalo plodnu zemlju. Tako su danas poznati Blagaj na Korani (Blagaj Turanjski), Blagaj na Buni i Blagaj na Uni, koji se češće navodi kao Ripač. Štoviše, Bojanovski primjećuje da je ime Blagaj izvedeno s davno zastarje-

⁴ Kekez, *Plemićki rod Babonića*, 355.

⁵ U ispravi od 21. ožujka 1359. knez Dujam Blagajski naveden je kao "... comitis Duym filii Radozlai de Blagay..." (Tade Smičiklas i dr. /ur./, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* /dalje: CD/, sv. 12. Zagreb, 1914., dok. 420, str. 558).

⁶ Bojanovski, "Blagaj na Sani", 7.

⁷ Sličnu poziciju ima primjerice i tvrđi grad Krupa, tj. Pset, vrlo vjerojatno sjedište ranosrednjovjekovne Psetske županije, koja se prvi put spominje u spisu bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta. O poziciji srednjovjekovne Krupe, tj. Pseta, vidi Kekez, *Plemićki rod Babonića*, 321-329.

⁸ Bojanovski, "Blagaj na Sani", 7.

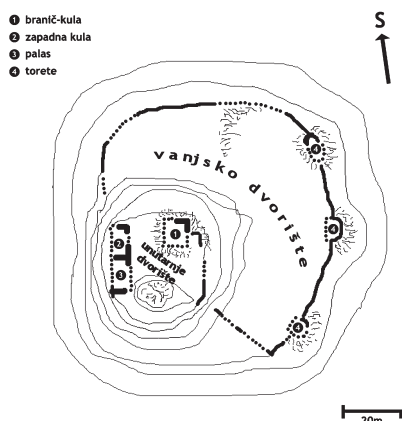
Mikropozicija Blagaja u razvijenom i kasnom srednjem vijeku

lim sufiksom i spada u red vrlo starih toponima poput Oglaja, Bilaja, Maglaja ili Dubočaja.⁹

U svakom slučaju, od početka 13. pa sve do početka četvrtoga desetljeća 14. stoljeća knezovima Babonićima mnogo značajniji posjed bilo je obližnje Vodičevo i Blagaj je na neki način bio u sjeni toga posjeda i tamošnjega tvrdog grada. Knezovi Babonići, preci knezova Blagajskih, vrlo su vjerovatno tvrđi grad Blagaj preuzeli sredinom devetoga desetljeća 13. stoljeća, kada je knez Radoslav I. preuzeo župansku službu u Sanskoj županiji. U to doba raste važnost Blagaja, pa se na obiteljskom vijećanju knezova Babonića održanom u cistercijskoj opatiji u Topuskome 12. svibnja 1314. spominje prihod što su ga knezovi Babonići ubirali od mitnice u Japri, nedaleko od tvrdoga grada Blagaja.¹⁰ Štoviše, u Japri je 1334. zabilježena crkva Marka

⁹ Isto, 7, bilj. 2.

¹⁰ CD, 8, dok. 301, str. 359. Potrebno je napomenuti da na prostoru oko rijeke Japre ima dosta nalaza rimskoga novca, keramike i raznih natpisa koji svjedoče o kontinuiranim rudarskim aktivnostima od posljednjeg desetljeća 1. do početka 5. stoljeća. Na tom se prostoru u antici osim željeza eksploatiralo i olovo, a u manjoj mjeri i bakar. Vidi: Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1988., 273-284; Ante Škegro, "Eksploatacija željeza u Bosni u rimsko doba", *Prilozi Instituta za istoriju* 28 (1999.): 21-27.

Tlocrtna skica tvrdoga grada Blagaja
(prema: <<http://jupiter.elte.hu>> i Bojanovski, "Blagaj na Sani", 16)

evanđelista i blaženog Martina.¹¹ U to doba vjerojatno je knez Radoslav II., kojemu je nakon obiteljske podjele pripao cijeli prostor rijeke Sane, započeo s dogradnjama i obnovom tvrdoga grada Blagaja. Nakon sloma knezova Babonića krajem trećega desetljeća 14. stoljeća Blagaj postaje glavno sjedište one grane roda Babonića koja će se poslije prema njemu nazivati knezovi Blagajski. Tako će tvrđi grad Blagaj postati rezidencija knezova Nikole III. i Dujma, sinova kneza Radoslava II. No nakon smrti kneza Nikole III., oko 1330., grad Blagaj prešao je u ruke njegova brata Dujma, koji je prvi nosio pridjevak "od Blagaja". Zahvaljujući čvrstoj i stabilnoj vlasti kneza Dujma Blagajskog na tom prostoru, koja je ostvarena njegovom bliskom suradnjom s ugarsko-hrvatskim kraljevima, najprije Karlom Robertom, a potom i Ludovikom I., Blagaj je za njegova života doživio stabilan razvoj. Od sredine 14. stoljeća Blagaj je postao stalna rezidencija knezova Blagajskih te je uživao nesmetan gospodarski razvoj potaknut blizinom prometnog pravca rijekom Unom.¹²

Iz toga vremena, tj. iz 13. i 14. stoljeća, sačuvana je kvadratna branič-kula, danas najbolje sačuvani objekt unutar ruševina tvrdoga grada Blagaja.¹³ Blagajska branič-kula građena je sredinom 13. stoljeća te je zidana na najvišem uzdignutom platou. Bojanovski je krajem šestoga desetljeća 20. stoljeća raspoznao niz strijelnica s uskim prorezima na vanjskom licu branič-kule, od

¹¹ Franjo Rački, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine", *Starine JAZU* 4 (1872): 212.

¹² Usporedi i detaljnije vidi u: Kekez, *Plemićki rod Babonića*, 356-357.

¹³ O branič-kulama na srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske više vidi u: Zorislav Horvat, "Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. stoljeća", *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, vol. 1, br. 33 (2007): 26-41.

Ostaci romaničke branič-kule tvrđoga grada Blagaja (preuzeto s: <http://jupiter.elte.hu>)

Ostaci palasa tvrđoga grada Blagaja (preuzeto s: <http://jupiter.elte.hu>)

kajih je sačuvana samo ona u prizemlju. Štoviše, Bojanovski pretpostavlja da je na vrhu kule bio erker oslonjen na drvene konzole, od kojih je prepoznao samo dva ležišta. Očito je blagajska branič-kula zidana za obranu i borbu hladnim oružjem, dakle svakako prije kraja 14. stoljeća.¹⁴

Nešto sjevernije od utvrde Blagaj, na širokom polju podno nje, Bojanovski je na lokalitetu "Crkvina" evidentirao ostatke crkve. Pretpostavio je da je riječ o kapeli u koju su se pokapali knezovi Blagajski,¹⁵ pri čemu je odbacio zaključak Radimskoga kako su ondje pronađene opeke rimskoga podrijetla te naglasio da je riječ o tipičnoj tankoj srednjovjekovnoj opeci ugarske provenijencije.¹⁶ Vrlo vjerojatno riječ je o blagajskoj župnoj crkvi svetoga Jurja koja se spominje u popisu Ivana, arhidakona goričkog, 1334. godine.¹⁷ Spominjanjem župnika u Blagaju potvrđeno je postojanje tamošnje crkve i u popisu župnika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine.¹⁸ Zanimljivo je da je na tome mjestu krajem 19. stoljeća Vencel Radimský našao

¹⁴ Usporedi i detaljnije vidi u: Bojanovski, "Blagaj na Sani", 7.

¹⁵ *Isto*, 17.

¹⁶ *Isto*, 7, bilj. 16. O izgledu srednjovjekovnoga zida i srednjovjekovnim ciglama više vidi u: Zorislav Horvat, *O izgledu srednjovjekovnog zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb, 1987.

¹⁷ "... Item ecclesia sancti Georgii de Blagay...", Rački, "Popis župa zagrebačke biskupije", 212.

¹⁸ "... Plebanus de Blagay...", *isto*, 211.

čak 15 nadgrobnih ploča koje, nažalost, nije detaljnije opisao.¹⁹ Bojanovski je početkom sedmoga desetljeća 20. stoljeća pokušao doći do spomenutih nadgrobnih ploča, ali je napomenuo da je u Zemaljskome muzeju u Sarajevu našao samo dva fragmenta nadgrobnih ploča, a za ostale se ne zna gdje se nalaze, ako ih je Radimský uopće dopremio u Sarajevo.²⁰ Iako je moguće pretpostaviti da se na lokaciji "Crkvina" podno Blagaja nalazila grobna kapela knezova Blagajskih iz 14. i 15. stoljeća, ipak za tu pretpostavku nema čvrstih dokaza u pisanim izvorima ili arheološkim nalazima.

S druge strane, neupitno je da je do početka 15. stoljeća Blagaj na Sani postao hodočasničko središte u koje se hodočastilo o blagdan bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije, koji se slavi 8. prosinca. Naime, boraveći na crkvenom saboru u Konstanzi, knez Ladislav Blagajski zamolio je papu Martina V. neka bulom odredi da će svi hodočasnici koji posjete Blagaj na rečeni blagdan dobiti potpuni oprost od grijeha. I uistinu je 10. svibnja 1418. papa Martin V. objavio ukaz kojim je taj privilegij dodijeljen svetištu u Blagaju na Sani,²¹ što je svakako potaknulo daljnja hodočašća u Blagaj.

Vrlo vjerojatno, u okolici blagajske župne crkve na lokalitetu "Crkvina" razvilo se i podgrađe utvrde Blagaj, tj. naselje trgovaca i obrtnika. Naime brojni su tvrdi gradovi na prostoru srednjovjekovne Slavonije čija su se podgrađa razvila u okolici tamošnjih župnih crkava.²² Razmjerno velik broj ulomaka srednjovjekovne opeke svakako ukazuje na to da se podno utvrde Blagaj razvilo značajnije naselje. Razvoju naselja trgovaca i obrtnika podno Blagaja tijekom 14. i 15. stoljeća pogodovalo je nekoliko okolnosti. U prvom redu to je činjenica da je Blagaj od sredine 14. stoljeća bio sjedište knezova Blagajskih, što je svakako privlačilo razne ljude koji su se mogli nadati službi familijara knezova Blagajskih, ali i raznim drugim službama. Potom, razvoju blagajskog podgrađa pogodovao je i položaj Blagaja u blizini važnog srednjovjekovnog trgovačkog puta dolinom rijeke Une, baš kao i dolazak sve većeg broja hodočasnika, što je dodatno potaknulo razvoj naselja. Nažalost, zbog nedostatka pisanih izvora i sustavnih arheoloških iskapanja teško je dati detaljniju sliku tvrdoga grada Blagaja i njegova podgrađa u razvijenom srednjem vijeku. Ipak, neupitna je činjenica da je Blagaj

¹⁹ Vencel Radimský, "O nekim prehistoričkim i rimskim građevnim ostancima u području Sane u Bosni", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 4 (1891): 443.

²⁰ Bojanovski, "Blagaj na Sani", 17.

²¹ Andrija Lukinović (ur.), *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis. Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. 5. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Arhiv Hrvatske, 1992., dok. 395, str. 540.

²² Tako se primjerice podgrađe tvrdoga grada Zrina razvilo oko župne crkve Svetoga Križa (Kekez, *Plemićki rod Babonića*, 315).

do sredine 15. stoljeća doživio tipičan urbani razvoj tvrdih plemićkih gradova na prostoru Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva te je svakako bio jedan od najvažnijih i najrazvijenijih tvrdih gradova na prostoru srednjovjekovne Slavonije južno od rijeke Save.

Blagajski i tvrđi grad Blagaj u drugoj polovini 15. stoljeća

U drugoj polovini 15. stoljeća dolazi do velikih promjena u dotadašnjim srednjovjekovnim obrascima života i na prostoru čitavog Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva i na prostoru doline rijeke Sane. Osmanske provale i velika prijetnja koja se osjećala na prostoru južne Slavonije uvelike je promijenila društvene oblike života, ali i ekonomsku i demografsku sliku toga prostora. Velika iseljavanja stanovništva s prostora između Vrbasa i Kupe sa sobom su donijela mnoge probleme koji će uzrokovati neuspjeh protuosmanske obrane na tim prostorima.²³

Posljedice burnih događaja u ljeto 1463. koji su rezultirali osmanskim osvajanjem Jajca, tj. propašću srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, vrlo su se brzo odrazile i na prostor doline Sane i tamošnjega tvrdog grada Blagaja. Naime padom tvrdoga grada Ključa, koji su na kraći period Osmanlije zauzeli između 27. svibnja i 5. lipnja 1463.,²⁴ dolina Sane otvorena je za buduće osmanske provale. Ipak, dolina nije pala u osmanske ruke toga ljeta, prije svega zato što je taj prostor, kao i prostor oko Une, uspješno branio ban Pavao Špirančić. Ban Špirančić bio je iznimno zainteresiran za obranu toga prostora jer su se u dolini Une nalazili i njegovi matični posjedi. No uskoro je bio zarobljen te je njegova supruga Margareta počela skupljati novac za njegovu otkupninu.²⁵ O uspješnosti Špirančićeve obrane dolina Sane i Une svjedoči i činjenica da te 1463. nisu zabilježeni osmanski upadi na taj prostor. Naime nakon pada Ključa, Osmanlije svoje prodore nisu usmjerili prema sjeveru, nego prema jugu, te su opustošili Krbavu i frankapanske posjede sve do Senja, koji su već te 1463. neuspješno opsjeli.²⁶

²³ Ivan Jurković dobro je primijetio da se u hrvatskoj javnosti često zaboravljala činjenica da su u razdoblju od 1463. do 1593. hrvatske zemlje pretrpjele gubitak od oko 60% starosjediškog stanovništva (Ivan Jurković, "Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 17 /1999/: 39).

²⁴ Lajos Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527*. Zagreb, 1916., 66, bilj. 1.

²⁵ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 4. Zagreb, 1904., 60.

²⁶ Joannes Schafárik (ur.), *Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium* (dalje: AAV), knj. 1-2. Beograd, 1860.-1862., 510; Klaić, *Povijest Hrvata*, 60.

Zanimljiva je uloga knezova Blagajskih za vrijeme osmanske provale u Bosnu 1463. godine. Naime sačuvana je isprava čazmanskoga kaptola datirana 18. siječnja 1464., prema kojoj je kralj Matijaš Korvin naložio kanonicima toga kaptola da sastave komisiju čiji su članovi bili Mihovil Simonić, Stjepan Terek od Turilovca, Stjepan od Žutomerja i Martin od Therema.²⁷ Komisija je trebala ispitati ponašanje slavonskoga plemstva, tj. ustanoviti tko je od osumnjičenih plemića pomogao Osmanlijama u njihovu prodoru u Bosnu, posebice stoga što su Osmanlije odveli mnoštvo kršćana u ropstvo. Komisija je ustanovila da je knez Grgur Blagajski prešao na osmansku stranu te je osobno vodio neke osmanske čete budući da je očito dobro poznao krajeve kojima su Osmanlije prolazili.²⁸ Iako tu ispravu svakako treba promatrati u sklopu uobičajene prakse međusobnog optuživanja slavonskog i hrvatskog plemstva za suradnju s Osmanlijama tijekom 15. stoljeća, o čemu će više riječi biti u nastavku ovoga rada,²⁹ ipak je potrebno uočiti da Osmanlije nakon osvajanja Ključa krajem svibnja ili početkom lipnja 1463. nisu nastavili upadati u dolinu Sane, nego su provalili preko Krbave i Like do Senja. Takvoj osmanskoj odluci mogla je pridonijeti suradnja kneza Grgura Blagajskog s Osmanlijama, koji ih je uspio odagnati od pljačke njegovih posjeda u dolini Sane, ali i uspješna obrana bana Pavla Špirančića, koji je branio doline Sane i Une.

U svjetlu optužbi protiv kneza Grgura Blagajskog da je pomogao Osmanlijama u njihovu pohodu na Bosansko Kraljevstvo 1463. moguće je sagledati podatak što ga je u svome radu donio Ćiro Truhelka. On naime, pišući o povijesti i znamenitostima grada Jajca, bilježi kako je bosansku kraljicu Maru, suprugu posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, zarobio neki neimenovani ban te je pritvorio u Blagaju na Sani.³⁰ Prema njegovim riječima, taj je podatak pronašao u nekoj neimenovanoj osmanskoj kronici, ali pritom nije naznačio o kojoj je kronici riječ, kao ni gdje se ta kronika nalazi te je li eventualno objavljena. Očito je Truhelka u tom trenutku imao na pameti razmišljanja koja je zabilježio u svome ranijem radu o Jajcu objavljenom na njemačkom jeziku 1888. godine. U njemu je

²⁷ Magyar Országos Levéltár (Mađarski državni arhiv), Budimpešta, fond "Diplomatikai fényképgyűjtemény", sign. DF 255769.

²⁸ "... Gregorius de Blaga ... dum scilicet imperator Thurcorum regnum nostrum Bozne invaserat ipsis Thurcis [...] adherendo eosdem ad plurima loca nostrorum ad que scilicet iidem Thurci sine ductore penetrare nequivissent eosdem Thurcos duxi(sset et) per hoc infidelitatem incurere minime formidando...", *isto*.

²⁹ Grgin, "Hrvatski velikaši", 45.

³⁰ Ćiro Truhelka, *Kraljevski grad Jajce: povijest i znamenitosti*. Sarajevo, 1904., 10, bilj. 3.

Truhelka pribilježio kako je, prema kronici *Poviest ot bitija i ot cesareh vaseh rodov*, nastaloj sredinom 16. stoljeća, kralj Stjepan Tomašević poslao svoju suprugu Maru s blagom u Ugarsku, gdje ju je, kako je poznato, zarobio ban Pavao i oteo joj blago, pa je poslije u Ugarskoj i umrla.³¹ I uistinu, u rečenoj se kronici spominje da je posljednji bosanski kralj svoju suprugu Maru s blagom poslao u Ugarsku, no nema spomena o banu Pavlu Špirančiću, kao ni o njegovu zarobljavanju kraljice Mare.³² Očito je Truhelka povezo podatak iz spomenute kronike s podatkom iz isprave od 11. prosinca 1466. prema kojemu se posljednja bosanska kraljica Mara nakon što je pobjegla iz zarobljeništva bana Špirančića naknadno sklonila u samostan sestara klarisa svetoga Stjepana u Splitu.³³

Iako autor ovoga rada nije uspio pronaći neimenovanu osmansku kroniku u kojoj se spominje da je kraljica Mara bila pritvorena u Blagaju na Sani,³⁴ kako je to naveo Truhelka, ipak je moguće dati vjerojatnu rekonstrukciju događaja vezanih uz nju. Nakon napuštanja Bobovca, kraljica Mara pratila je svoga supruga, kralja Stjepana Tomaševića, do Ključa, odakle ju je on poslao u Ugarsku, kako je to zabilježeno u kronici *Poviest ot bitija i ot cesareh vaseh rodov*. To se svakako moralo dogoditi prije razdoblja između 27. svibnja i 5. lipnja 1463., kada je Ključ pao u osmanske ruke, a kralj Stjepan Tomašević u njihovo zarobljeništvo.³⁵ Od Ključa je put prema jugu i jadranskoj obali bio odsječen jer su se tim prostorom kretale osmanske snage koje su još toga istog ljeta opustošile Krbavu i opsjele Senj.³⁶ Stoga je najsigurniji put od Ključa prema sjeveru bio dolinom Sane prema Uni, tj. prema prostoru koji je branio ban Pavao Špirančić,³⁷ što se poklapa s navodima iz kronike *Poviest ot bitija i ot cesareh vaseh rodov*, u kojoj piše da je

³¹ Ćiro Truhelka, *Geschichte und Denkwürdigkeiten von Jajce*. Sarajevo, 1888., 8, bilj. 3.

³² "... Leto scov (6972. g) hodi ... na bos[ni] i ouhvati stefana zeta despota lazara i brata mu sestre probi gospo[d]e ego daži lazareva pobeže na ougre sa riznicego svojego i uze car bobovac ... [ia]lice i ostale gradove pleni pride v skopje...", Aleksa Vukmanović, "Građa za istoriju naroda i književnosti srpske", *Glasnik Društva srpske slovesnosti* 10 (1858): 274.

³³ Janko Šafarik (ur.), *Acta Archiva Venetum*, knj. 2. Beograd, 1862., dok. 62, str. 537-538. Tumačenje da je upravo ban Pavao Špirančić zarobio kraljicu Maru prvi je iznio Ante Knežević u svojoj knjizi o propasti srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva (Ante Knežević, *Pad Bosne*. Senj, 1886., 54).

³⁴ Ni Đuro Tošić, autor do sada jedinog sustavnog rada o životu i sudbini kraljice Mare, ne poznaje podatak da je ona barem nakratko bila pritvorena u Blagaju na Sani. Vidi Đuro Tošić, "Poslednja bosanska kraljica Mara (Jelena)", *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 3 (2002): 29-60.

³⁵ Thallóczy, *Povijest Jajca*, 66, bilj. 1.

³⁶ AAV, 510; Klaić, *Povjest Hrvata*, 60.

³⁷ Klaić, *Povjest Hrvata*, 60.

kralj Stjepan Tomašević poslao suprugu u Ugarsku. Više je razloga zašto se ban Pavao mogao odlučiti zarobiti kraljicu Maru. Prvo, bila je supruga kralja Stjepana Tomaševića, a iz daljnjih postupaka ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina moguće je pretpostaviti da je njegov plan već sredinom 1463. bio na bosansko prijestolje postaviti sebi odana čovjeka.³⁸ Drugo, kraljica Mara vjerojatno je sa sobom nosila kraljevsku riznicu, ali i relikvije svetoga Luke što ih je u miraz donijela bosanskomu kralju Stjepanu Tomaševiću. Moguće je da se ban Pavao nastojao domoći tih dragocjenosti.

Ipak, postavlja se pitanje – ako je Truhelkin navod točan – zašto je ban Pavao kraljicu Maru pritvorio u Blagaju na Sani, tj. u tvrdom gradu knezova Blagajskih, a ne na nekom od svojih posjeda oko rijeke Une.³⁹ To nas pitanje ponovno vraća na ulogu knezova Blagajskih u vrijeme osmanske provale u Bosnu 1463. godine. Dakako da bi i sama utvrđenost grada Blagaja mogla biti razlog zbog kojega je ban Pavao pritvorio kraljicu upravo ondje, ali je isto tako moguće da je ban u taj grad smjestio svoju posadu upravo stoga što nije vjerovao knezu Grguru Blagajskom jer je ovaj pomogao Osmanlijama na njihovu pohodu na Bosnu vodeći njihove čete. U svakom slučaju, kraljica Mara mogla se kraljevskim blagom iskupiti iz zarobljeništva ili je pak puštena nakon što je i sam ban Pavao Špirančić pao u osmansko zarobljeništvo te je njegova supruga Margareta morala skupljati novac kako bi ga iskupila iz zarobljeništva.⁴⁰ Iz Blagaja je kraljica Mara lako mogla doći do Une te se unskim putem, nakon što je minula izravna osmanska opasnost, uputiti prema Kninu i dalje prema Splitu, gdje je njezin boravak zabilježen najkasnije 1466. godine. Takva rekonstrukcija događaja moguća je samo ako je točan podatak što ga je u svome radu o povijesti Jajca donio Truhelka. Dok se taj podatak ne potvrdi ili ne odbaci, ovdje je riječ samo o historiografskim promišljanjima.

U svakom slučaju, protuofenziva kralja Matijaša Korvina i osnivanje Jajačke banovine početkom 1464., tj. niz utvrđenih gradova i tvrđi grad Jajce, na neko su vrijeme odagnali izravne osmanske upade u dolinu Sane do Une. Naime u prvo su vrijeme osmanske provale usmjerene prema Hrvatskoj, tj. Krbavi i Lici. Tako su već 1468. zabilježene velike razorne osmanske provale na posjede kneza Stjepana Frankapana. Štoviše, osmanske su

³⁸ O tome više vidi u radu Borislava Grgina objavljenom u ovome zborniku i ondje navedenu literaturu.

³⁹ Kao što je već rečeno, matični posjedi bana Pavla bili su oko rijeke Une (Klaić, *Povjest Hrvata*, 60).

⁴⁰ *Isto*, 103.

čete po povratku opustošile krajeve oko Stjepanova grada Modruša.⁴¹ I naredne godine zabilježena je osmanska provala do Senja. U ljeto 1469. Isabeg je provalio do Senja, pritom ponovno pustošeći modruški kraj, a potom je provalio čak i u Kranjsku.⁴²

Početkom osmoga desetljeća 15. stoljeća i u dolinama Sane i Une počela se osjećati sve veća nesigurnost zbog sve češćih osmanskih provala, što nas vraća na početak ovoga rada. Kao što je već rečeno, ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin odobrio je 16. prosinca 1470. Stjepanu, Ivanu, Nikoli i Mihovilu, knezovima Blagajskim, da ne moraju osobno prisustvovati banskom i kraljevskom sudu, nego da mogu poslati svoje prokuretoare s pismima i svojim pečatima.⁴³ Ta je iznimka učinjena zbog sve veće opasnosti od osmanskih pljačkaša koji su napadali putnike na sve nesigurnijim putovima.

No nisu samo osmanski pljačkaši bili opasnost na onodobnim cestovnim putovima. U to su doba učestali sukobi među slavonskim plemićima, pa su jedni drugima činili mnoga zla. Tako je zabilježeno da su 1471. Ivana Draškovića, familijara knezova Blagajskih, napali ljudi Ladislava Svetačkog. Naime, prema vijestima iz tužbe knezova Blagajskih Nikole, Ivana i Stjepana protiv Ladislava Svetačkog od Zemče pred slavonskim banovima Blažem Mađarom i Damijanom Horvatom, sačuvanima u ispravi zagrebačkoga kaptola od 12. rujna 1471., nešto ranije iste godine, točnije 13. lipnja, negdje u slavonskim šumama kaštelan Pavao i Augustin Šipek, familijari slavonskoga vlastelina i susjeda blagajske Poljane Ladislava Svetačkog, orobili su blagajskoga službenika Ivana Draškovića oduzevši mu dragocjenosti i novac. Tom su prilikom propale i blagajske povelje koje su se ticale Blagaja i Ostrošca, a Drašković ih je nosio u čazmanski kaptol na prepisivanje i ovjeravanje.⁴⁴ Štoviše, iz iste se isprave saznaje da su knezovi Blagajski od Ladislava Svetačkog trpjeli i druge štete. Tako se u ispravi spominje krađa seljačke imovine i stoke, ali i paleži vinograda, pa čak i ubojstva kmetova.⁴⁵

⁴¹ Iván Nagy, Albert Nyáry (ur.), *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából* (dalje: *MDE*). Budimpešta, 1877., dok. 45, str. 75-76.

⁴² *Isto*, dok. 62, str. 96-97.

⁴³ *CDCB*, dok. 201, str. 381-382.

⁴⁴ "... item dum circa festum sacratissimi Corporis Christi proxime preterit iidem exponentes per Iohannem Draskowych familiarem ipsorum certas literas regale set literalia instrumenta factum castrorum eorundem Blagay et Ozrosacz ac eorundem possessiones tangente set concernentia ad capitulum ecclesie Chasmensis pro transumpendis et rescribendis ipsorum paribus destinassent...", *CDCB*, dok. 202, str. 383.

⁴⁵ *Isto*, dok. 202, str. 383-384; Grgin, "Hrvatski velikaši", 44.

Dolina rijeke Sane sredinom osmoga desetljeća 15. stoljeća postala je jedan od glavnih smjerova osmanskih provala dalje prema zapadu. Tako je zabilježeno kako su tuda u rujnu 1473. Osmanlije provalili kroz Hrvatsku i Slavoniju sve do Koruške, Kranjske i Štajerske.⁴⁶ Štoviše, ujesen iduće godine, prilikom osmanskoga pohoda u Slavoniju, osobito je stradalo Zagorje i prostor oko Križevaca.⁴⁷ Dok za knezove Blagajske nije zabilježeno da su pokušavali zaustaviti osmanske provale kroz dolinu Sane, knezovi Zrinski, koristeći dobar položaj svoga tvrdoga grada Zrina, od kojega se vrlo brzo moglo doći do ušća Sane u Unu i tamošnjega gaza, nastojali su osujetiti osmanske provale. Tako je zabilježeno da je knez Petar Zrinski 1475. porazio Osmanlije na njihovu povratku, i to upravo na prijelazu Une. Naime, kako je početkom godine Ahmet-paša neuspješno opsjeo grad Zrin, knez Petar Zrinski imao je dovoljno vremena pripremiti svoje čete i namjestiti klopku Osmanlijama u trenutku njihova povratka. Iako nije točno navedeno gdje se ta bitka odigrala, najvjerojatnije se to zbilo u blizini ušća Sane u Unu, tj. blizu današnjeg Bosanskog Novog.⁴⁸ U svakom slučaju, taj uspjeh kneza Petra Zrinskog vrlo je vjerojatno nagnao knezove Blagajske na pomirbu s njime. I uistinu, knez Ivan Blagajski sklopio je 11. srpnja 1475. pred čazmanskim kaptolom, u svoje i ime svoje braće Nikole i Mihovila, mir s knezom Petrom Zrinskim.⁴⁹

Vrlo brzo nakon smrti naslovnoga bosanskog kralja Nikole Iločkog 1477., koji je uspješno vodio obranu Jajačke banovine, uslijedio je novi val osmanskih upada u Hrvatsku i Slavoniju.⁵⁰ Tako su one teško opustošene već u listopadu iste godine. Naredne godine zabilježene su nove osmanske provale kroz doline Sane i Une u Slavoniju. No u ljeto te 1478. hrvatski velikaši predvođeni Petrom Zrinskim ponovno su porazili osmanske čete koje su se vraćale s pljačkaškog pohoda. I ta se bitka odigrala negdje na posjedima kneza Petra Zrinskog.⁵¹

Najveći poraz Osmanlije su doživjeli u dvodnevnoj bitci kod broda Zrinskoga, vrlo vjerojatno kod mjesta gdje će kasnije biti izgrađen Novi na Uni. U bitci koja se vodila 29. i 30. listopada 1483. ban Matijaš Gereb pora-

⁴⁶ Klaić, *Povjest Hrvata*, 115-116; Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb, 2002., 175.

⁴⁷ MDE, dok. 180, str. 260-261; Klaić, *Povjest Hrvata*, 118; Grgin, *Počeci rasapa*, 175.

⁴⁸ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Zrin grad i njegovi gospodari*. Zagreb, 1883., 47; Grgin, *Počeci rasapa*, 175.

⁴⁹ CDCB, dok. 203, str. 384-386; Grgin, "Hrvatski velikaši", 44.

⁵⁰ Grgin, *Počeci rasapa*, 175.

⁵¹ Isto, 176.

zio je veliku osmansku vojsku koja je sa sobom vodila velik plijen i mnoštvo zarobljenika. Zanimljivo je da su u bitci sudjelovali Bernardin i drugi Frankapani (Cetinski i Slunjski), kao i knezovi Zrinski, ali ne i knezovi Blagajski, koji su u to doba bili u sporu s knezovima Zrinskim oko posjeda Dobretin. U svakom slučaju, nakon toga osmanskog poraza došlo je do sklapanja petogodišnjeg mira između kralja Matijaša i Osmanlija te su na neko vrijeme prestale međusobne borbe većih razmjera, ali su granične čarke nastavljene.⁵²

Unatoč sve većoj osmanskoj opasnosti od kraja sedamdesetih godina 15. stoljeća Blagajski su više posvećeni sporovima sa susjednim velikašima negoli obrani svojih posjeda od Osmanlija. Kao što je već spomenuto, knezovi Blagajski vodili su 1483. spor s knezom Petrom Zrinskim oko posjeda Dobretin⁵³ te vrlo vjerojatno nisu sudjelovali u bitci kod broda Zrinskoga. Određeno zatišje što se tiče osmanskih provala, koje je donijelo potpisivanje petogodišnjega mira između ugarsko-hrvatskoga kralja i osmanskoga sultana 1483., pogodovalo je razbuktavanju međusobnih sukoba slavonskoga plemstva. Vijesti o sukobima Blagajskih i Zrinskih sačuvane su u tužbi što ju je 30. srpnja 1485. podignuo knez Petar Zrinski protiv knezova Blagajskih pred slavonskim banovima.⁵⁴ U toj tužbi ima vijesti o pljačkama koje su Blagajski učinili na posjedima Zrinskih od 1483. do 1485. godine. Tako je zabilježeno da su po naredbi Stjepana i Mihovila Blagajskog njihovi kaštelani Mihovil Janković od Petrovljana i Ilija Merkohelić poharali posjede Petra Zrinskog na susjednom zrinskom vlastelinstvu u više navrata tijekom 1485. godine. Štoviše, čini se da su se te pljačke redovito događale te da su blagajski kaštelani opljačkanu stoku redovito odvodili u Blagaj. Posebno su zanimljive vijesti o događaju koji se odigrao 22. kolovoza 1484. godine. Naime, prema riječima kneza Petra Zrinskog, njegovi su podložnici u Blagaju prepoznali stoku koju su Osmanlije prije odveli s opljačkanih posjeda knezova Zrinskih. Tom su prilikom Osmanlije odveli više od 300 seljaka i jobagiona knezova Zrinskih te mnogo stoke i raznovrsnih dobara. Očito su Osmanlije opljačkanu stoku prodali Blagajskim, koji su je zadržali na svojim posjedima, te je stoga knez Petar Zrinski optužio Blagajske da surađuju s Osmanlijama.⁵⁵

⁵² *Isto.*

⁵³ CDCB, dok. 202, str. 397-398; Grgin, "Hrvatski velikaši", 44.

⁵⁴ CDCB, dok. 210, str. 399-403.

⁵⁵ Grgin, "Hrvatski velikaši", 44.

Kao što je već rečeno, u zadnjim desetljećima 15. stoljeća učestale su optužbe među vlastelom za suradnju s Osmanlijama. Takva suradnja svakako nije isključena. Tako je primjerice zabilježeno da je Anž Frankapan prije Krbavske bitke surađivao s Osmanlijama iako su oni često pljačkali posjede njegova bratića kneza Bernardina Frankapana.⁵⁶ Štoviše, čini se da su pred kraj 15. stoljeća knezovi Blagajski priznali vrhovništvo osmanskoga sultana. Naime sačuvana je vijest da su kršćanski pregovarači saznali od Osmanlija, koji su tražili da im se preda opsjednuti Modruš, da su knezovi Blagajski nešto ranije prisegnuli na vjernost Osmanlijama i dopustili im da prolaze njihovim teritorijem te da plaćaju danak. Stoga su osmanski pregovarači predlagali Frankapanima da učine isto.⁵⁷

Novi mir, potpisan 1495. između ugarsko-hrvatskoga kralja i osmanskoga sultana, omogućio je razmjerno mirnu situaciju na granici idućih nekoliko godina. Obranu je organizirao ban Franjo Berislavić Grabarski, a bilo je tek manjih okršaja i čarki. Tomu je svakako pogodovala i činjenica da je u tom trenutku osmanska vojna politika bila okrenuta prema sjeveru i prodorima preko Dunava u Panonsku nizinu.⁵⁸ Te su okolnosti omogućile knezovima Blagajskim odbijanje poslušnosti Osmanlijama, pa su oni početkom idućega stoljeća postali jedni od najustrajnijih branitelja svojih posjeda, a samim time i hrvatskih povijesnih zemalja od osmanske navale.

Blagajski i tvrdi grad Blagaj u prvoj polovini 16. stoljeća

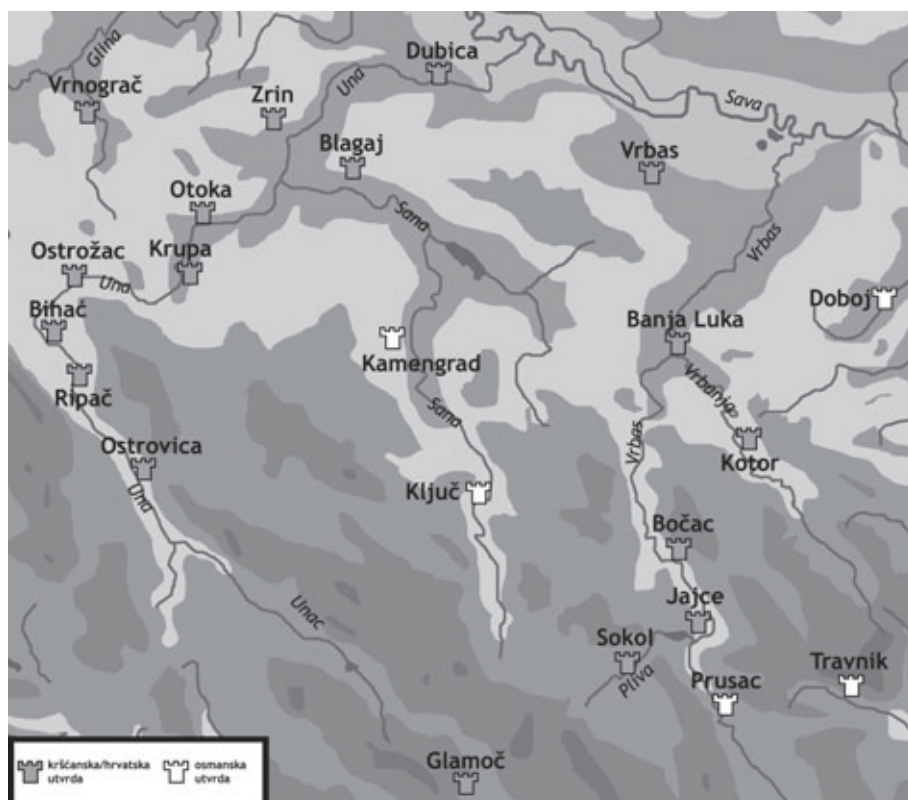
Početkom 16. stoljeća došlo je do obnove osmanske ofenzive prema prostorima srednje Europe, koja će nakon nešto manje od tri desetljeća rezultirati konačnim raspadanjem srednjovjekovnoga personalnog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i određene transformacije te političke tvorevine pod novom vladarskom kućom Habsburgovaca. Isto tako, neće proći ni tri puna desetljeća, a propast će i Jajačka banovina, te će taj događaj odrediti sudbinu kršćanskoga, tj. hrvatskoga Blagaja na Sani.

Osjećajući jačanje ofenzivnih ideja unutar Osmanskoga Carstva, početkom 1500. formiran je savez u koji je uključena Sveta Stolica, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo i Mletačka Republika, a cilj mu je bio obnova ratova s Osmanlijama i njihovo protjerivanje iz Europe. Ratni sukobi započeli su

⁵⁶ Hrvoje Kekez, "Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?", *Modruški zbornik* 3 (2009): 70-71.

⁵⁷ Klaić, *Povjest Hrvata*, 239.

⁵⁸ Thallóczy, *Povijest Jajca*, 143.

Utvrde između Vrbasa i Une nakon mira 1503. godine

već u studenome iste godine, a u njih se uključila slavonska i hrvatska vlastela, među kojima su značajniju ulogu imali knezovi Zrinski, Frankapani i Karlovići iz roda Kurjakovića. Rat je trajao nepune četiri godine, s naizmjeničnim uspjesima jedne i druge strane. Mir između zaraćenih strana potpisan je 22. veljače 1503., a na snagu je stupio 20. kolovoza iste godine. Tom je prilikom dogovoreno sedmogodišnje primirje. Iako je Jajce ostalo u kršćanskim rukama, Osmanlije su zadržali sve važne gradove u Bosni koje su osvojili za ratnih zbivanja. Tako su se, između ostalih, u osmanskim rukama našli tvrđi gradovi Ključ i Kamengrad, koji su se kao klin zabili u hrvatski teritorij.⁵⁹ Držanjem vojnih posada u tim gradovima Osmanlije su odvojili Jajačku banovinu od crte obrane u Hrvatskoj na potezu od Krbave preko Bihaća do doline Une. Vrlo brzo upravo će ta dva tvrđa grada postati

⁵⁹ Ivan Jurković, "Knez Bernardin i njegovo doba", u: *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku*. Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010., 26.

Pozicija tvrdoga grada Blagaja na malenom uzvišenju posred doline (preuzeto s: <<http://jupiter.elte.hu>>)

polazne točke Osmanlija na njihovim prodorima kroz dolinu Sane prema Uni i dalje u Slavoniju i slovenske zemlje.⁶⁰

Iako je bilo dogovoreno primirje, pojedine osmanske čete ipak su nastavile provaljivati u Slavoniju. Jedan od najvažnijih smjerova osmanskih prodora u tadašnju južnu Slavoniju bio je dolinom Sane prema Uni, a polazišna točka osmanskih postrojbi bile su utvrde Kamengrad i Ključ. Time su sve više bili ugroženi i posjedi knezova Blagajskih u dolini Sane, kao i sam grad Blagaj. Stoga su knezovi Blagajski sve više snage i sredstava ulagali u obranu doline Sane, ali su se pritom oslanjali i na pomoć ugarsko-hrvatskoga kralja Vladislava II. Jagelovića. Tako je 24. travnja 1504. zabilježeno da su knezovi Antun i Grgur Blagajski za obranu kraljevstva od Osmanlija držali četu od 50 konjanika, za čije su plaće od vladara primili 500 florena godišnjeg iznosa.⁶¹ Kralj Vladislav II. i idućih je godina nastavio financijski pomagati obranu južnih granica Slavonije. Tako je 1507. poslao knezu Grguru Blagajskom 200 zlatnih guldena za potrebe obrane granice. Štoviše, tada je i Grgurov nećak, knez Gašpar Blagajski, od kralja primio iznos od 100 zlatnih guldena.⁶² No kronična besparica primorala je vladara da magnatima umjesto godišnje plaće za držanje vojske radi obrane Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva sve češće daruje pojedine posjede u sigurnijim krajevima. To je odgovaralo i samomu slavonskom plemstvu jer su tako dobivali posjede koji nisu ili su pak bili manje ugroženi od osmanskih pljačkaša te

⁶⁰ Usporedi i detaljnije vidi u: Thallóczy, *Povijest Jajca*, 144.

⁶¹ "... Antonio de Blaga cum fratre suo ad equites L ... V...", Lajos Thallóczy, Sándor Horváth (ur.), *Jajcza (bánság, vár és város) története 1450-1527*. Budapest, 1915., dok. 115, str. 184. Zanimljivo je da je iste godine knez Nikola Zrinski, susjed knezova Blagajskih, držao četu od 25 konjanika, za što je primio godišnju naknadu u iznosu od 250 florena ("... Nicola Zrinjy ad equites XXV ... II½...", isto).

⁶² Thallóczy, *Die Geschichte*, 111.

se s njih moglo ubirati prihode, ali i na njih dovesti stanovništvo s ugroženih posjeda.⁶³ U tom svjetlu treba promatrati darovnicu kralja Vladislava II. knezu Antunu Blagajskom za posjed Zemkovec u Zagrebačkoj županiji. Kralj je pritom naglasio da rečeni posjed daruje knezu Antunu kao nadoknadu za dugotrajnu i konstantnu vjernost.⁶⁴

Nakon isteka dogovorenog sedmogodišnjeg primirja Osmanlije su obnovili ofenzivu na Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, ali su početkom drugoga desetljeća 16. stoljeća u fokusu osmanskih ratnih planova više bile južna Ugarska i Srebrenička banovina negoli prostor Hrvatske i Slavonije. Štoviše, iako je 1511. obnovljeno primirje između sultana Bajazida i kralja Vladislava II. na pet godina, bosanski i hercegovački sandžakbegovi nisu marili za primirje, nego su neprestano uznemirivali pogranične gradove u Hrvatskoj i južnoj Slavoniji.⁶⁵ Tako su već krajem kolovoza 1511. zabilježene osmanske provale preko Like i Kapele do Modruša.⁶⁶

Padom Srebreničke banovine ujesen 1512.⁶⁷ bosanski su sandžakbegovi sve svoje snage usmjerili prema zapadu, tj. prema Hrvatskoj i južnoj Slavoniji. Već su te godine zabilježene osmanske provale i kroz dolinu Sane. Osmanlije su svoju vojsku vjerojatno okupili u Kamengradu. Kao što je već rečeno, upravo za tu godinu bosanski kroničar fra Nikola Lašvanin bilježi da su Osmanlije zauzeli tvrđi grad Blagaj.⁶⁸ Tu je vijest odbacio Bojanovski, smatrajući da je Lašvanin vrlo vjerojatno zabilježio tek neki osmanski upad te da vrijeme pada Blagaja u osmanske ruke treba tražiti znatno kasnije.⁶⁹

Kako je Lašvaninov zapis o padu Blagaja sačuvan u kronici, dakle sekundarnom izvoru podložnom subjektivnom doživljaju njegova sastavljača, potrebno je proučiti nešto kasnije vijesti iz sačuvanih diplomatskih izvora radi jasne ocjene točnosti Lašvaninova zapisa. Najprije valja upozoriti na događaje koji su prethodili poznatoj bitci protiv Osmanlija održanoj na Veliku Gospu 1513. godine. U toj je bitci ban Petar Berislavić teško po-

⁶³ O nastojanjima hrvatskog i slavonskog plemstva da za svoje ratne zasluęe dobiju posjede u sigurnijim krajevima Slavonije i Ugarske više vidi u: Ivan Jurković, "Klasifikacija hrvatskih raseľjenika za trajanja osmanske uęroze (od 1463. do 1593.)", *Migracijske i etničke teme* 19 (2003): 147-174.

⁶⁴ CDCB, dok. 229, str. 447-448.

⁶⁵ Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Zagreb: Golden marketing, 1998., 54.

⁶⁶ Lajos Thallóczy, Antal Hodinka (ur.), *Magyarország melléktartományainak oklveltára. A horvatt vęghelyek oklévelára*. Budimpešta, 1903., 24.

⁶⁷ Početkom jeseni 1512. Osmanlije su zauzeli Srebrenik, Soko, Tešanj i Brčko, tj. cijelu Srebreničku banovinu (Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 54).

⁶⁸ Lašvanin, *Ljetopis*, 140.

⁶⁹ Bojanovski, "Blagaj na Sani", 12.

razio Osmanlije. Naime, saznajući da se prema Dubici kreće osmanska vojska, ban Berislavić na brzinu je okupio vojsku te se iz Kraljeve Velike kraj Požege uputio prema Jasenovcu i ušću Une u Savu te dalje uzvodno uz Unu prema Dubici. Očito se osmanska vojska približavala Dubici iz drugoga smjera, tj. iz doline Sane pokraj današnjeg Bosanskog Novog te dalje nizvodno prema Dubici.⁷⁰ Iako je moguće da je osmanska vojska jednostavno zaobišla Blagaj, ipak je vjerojatnije da je u tom trenutku Blagaj već bio u njihovim rukama. Naime Osmanlijama strateški ne bi bilo pametno ostaviti u svojoj pozadini u hrvatskim rukama tako čvrstu utvrdu kakav je Blagaj u tom trenutku bio. Stoga je moguće da je Lašvaninova vijest da su Osmanlije 1512. zauzeli Blagaj poprilično istinita.

Štoviše, potrebno je napomenuti da postoje vijesti da je Blagaj do 1519. bio u rukama Osmanlija. Naime u pismu ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika II. osmanskome sultanu Selimu I. postoje vijesti koje potvrđuju da je Blagaj od 1512. do 1519. mogao biti u osmanskim rukama. U tome pismu od 28. ožujka 1519. kralj Ludovik II. zatražio je od osmanskoga vladara da mu vrati gradove na granici s Bosnom, među koje je dodan i Blagaj.⁷¹ Očito je u tom trenutku Blagaj bio u osmanskim rukama te ga je kralj Vladislav II. tražio natrag.

Iako nema sačuvanih vijesti kako se to zbilo, ipak je vjerojatno da su Osmanlije Blagaj vratili u hrvatske ruke, a isto je tako moguće da je grad vratio knez Stjepan Blagajski uz pomoć slavonskoga bana Petra Berislavića, koji je u drugoj polovini drugoga desetljeća 16. stoljeća uspješno organizirao obranu granice Hrvatskoga Kraljevstva kombinirajući danonoćno bdjenje i povremene upade u osmanske prostore. Tako se ban Berislavić u tri navrata, 1515., 1518. i 1519., uspio probiti do Jajca i pomoći opkoljenom gradu. U svakom slučaju, novi mir s Osmanlijama dogovoren je 1. travnja u Budimu, a potpisan 30. svibnja 1519. u Drinopolju.⁷²

Kako je iz sredine trećega desetljeća 16. stoljeća sačuvano nekoliko vijesti koje govore da je tvrdi grad Blagaj još uvijek u rukama knezova Blagaj-

⁷⁰ Usporedi i više vidi u: Klaić, *Povjest Hrvata*, 302. U samoj bitci kod Dubice istaknuo se i knez Gašpar Blagajski (Thallóczy, *Die Geschichte*, 112).

⁷¹ "... Similiter etiam ex parte ipsius Cesaree maiestatis sua Cesarea maiestas unacum consiliariis, dominis, necnon regnis, castris, castellis, civitatibus, oppidis, villis, districtibus et superiore terra ducis, in primis: ... Blagay..."; Lajos Thallóczy, Sándor Horváth, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). Codex diplomaticus partium Regni Hungariae adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbász et Szana)*. Budimpešta, 1912., dok. 167, str. 281.

⁷² Thallóczy, *Povijest Jajca*, 144.

skih, očito je knez Stjepan Blagajski u doba banovanja slavonskoga bana Petra Berislavića uspio ponovno preuzeti Blagaj. Štoviše, kao i mnogi drugi hrvatski i slavonski magnati čiji su posjedi bili ponajviše ugroženi, i knezovi Blagajski sve su se više okretali austrijskomu nadvojvodi Ferdinandu I. Habsburgovcu tražeći materijalnu i vojnu pomoć za obranu svojih posjeda, pa samim time i granice. Tako je zabilježeno da su 30. studenoga 1522. knezovi Vuk, Juraj i Matija Frankapan te knez Stjepan Blagajski od nadvojvode Ferdinanda primili 1.200 guldena za ratne svrhe.⁷³

Početak 16. stoljeća najveća opasnost Blagaju je prijetila iz Kamengrada, koji je još od 1503. bio u osmanskim rukama. Nastojeći odagnati tu opasnost i donekle osloboditi dolinu Une od stalnog osmanskog pritiska, knez Nikola Zrinski očitovao se početkom 1524. da je spreman udariti na znamenitu utvrdu Kamengrad u osmanskoj Bosni te je za 14 dana osvojiti. Za taj pothvat tražio je pomoć od 800 teških i 3000 lakih konjanika, a uz to još i 6000 pješaka.⁷⁴ Razmišljajući o ideji kneza Zrinskoga, kralj Ferdinand poslao je u lipnju iste godine svoje izaslanike Weichselbergera, Kocijana i Leysera kod kneza Nikole Zrinskog da provjere je li moguće provesti njegovu ideju o zauzimanju Kamengrada.⁷⁵

Očito je Kamengrad bio jako osmansko uporište, dok je sredinom trećega desetljeća 16. stoljeća u Blagaju još uvijek bila, vjerojatno manja, hrvatska, tj. kršćanska posada. Prostor između tih dviju utvrda bio je pust, tj. "ničija zemlja". Tomu u prilog govori i činjenica da je knez Krsto Frankapan, nakon što je u nedjelju 11. lipnja 1525. dospio do opkoljenog Jajca i pomogao mu,⁷⁶ odbio prijedlog da svoju vojsku vrati kroz dolinu Sane, između Kamengrada i Blagaja, jer na tome putu ne bi bila toliko izložena osmanskim napadima. Knez Frankapan je to odbio jer nije želio sramotiti vojsku te se odlučio vratiti istim putom, dolinom Vrbasa prema Gradiški i rijeci Savi.⁷⁷

No kako je vrijeme protjecalo, situacija oko grada Blagaja bivala je sve očajnija. Naime, budući da ga je zbog isturenog položaja bilo sve teže braniti, većina stanovništva napustila je grad. Bez okolnog stanovništva i sve siromašniji, knezovi Blagajski nisu mogli sami braniti svoje posjede, pa ni

⁷³ Thallóczy, *Die Geschichte*, 116.

⁷⁴ Klaić, *Povjest Hrvata*, 392.

⁷⁵ *Isto*, 395.

⁷⁶ O pomaganju opkoljenom Jajcu 1525. od strane kneza Krste Frankapana više vidi u: Pejo Ćosković, "Banjaluka i pomaganje Jajcu 1525. godine", *Istorijski zbornik* 8 (1987): 13-36.

⁷⁷ Thallóczy, *Povijest Jajca*, 213; Klaić, *Povjest Hrvata*, 410.

sam Blagaj, pa su sve češće od nadvojvode Ferdinanda tražili financijsku pomoć, koja očito nije stizala redovito. Stoga se knez Stjepan Blagajski 17. srpnja 1526. žalio nadvojvodi Ferdinandu da nije primio pomoć za obranu pet svojih gradova, među kojima i tvrdoga grada Blagaja. Posebno je loša situacija bila oko Blagaja jer su Osmanlije dio stanovništva odveli u roblje, a dio je od straha pobjegao. Taj je grad knez Stjepan Blagajski, prema svojim riječima, branio uz nevjerovatne napore i velike troškove.⁷⁸

Velikim porazom ugarsko-hrvatske vojske na Mohačkome polju 1526.,⁷⁹ kao i konačnim padom Jajca 1527., zapečaćena je i sudbina tvrdoga grada Blagaja na Sani. Ipak, grad Blagaj je i početkom četvrtoga desetljeća i dalje bio u rukama knezova Blagajskih. Zanimljive su vijesti što ih je 1531. zabilježio Benedikt Kuripešić, koji je godinu dana prije kroz Bosnu putovao u Carigrad. Kuripešić piše kako je napustivši Krupu na Uni te prošavši kroz selo Gornje Polje jašući kroz brda ugledao s lijeve strane zidine gradića Japre. Potom se spustio u dolinu te prešao potok Japru, da bi ga na jednu njemačku milju od toga mjesta dočekalo 50 dobro naoružanih osmanskih konjanika iz Kamen-grada. Njihov zapovjednik bio je Malkošić-beg, koji ga je potom ugostio u svome dvoru u Kamengradu.⁸⁰ Prema njegovoj poziciji naspram rijeci Japri može se pretpostaviti da je gradić Japra iz Kuripešićeva putopisa zapravo Blagaj. Očito se u njemu još uvijek nalazila kršćanska posada te se Malkošić-beg nije želio približiti gradu na manje od njemačke milje kako svoje konjanike ne bi izložio topničkom napadu sa zidina grada Blagaja.

U svakom slučaju, vijesti iz ljeta iste godine potvrđuju da je Blagaj i dalje bio u kršćanskim rukama. Naime sačuvano je pismo hrvatskoga plemstva upućeno kralju Ferdinandu I., sastavljeno nešto prije 9. kolovoza 1531., u

⁷⁸ "... wx quo ipse quinquam castra in confinibus et vadis maximis habeo, vt puta castrum Blagay, Sthok, uturmque Bwsswych et Ozthrosacz, vbi plura nobis imminent pericula et continuis fatigamur seu premimur molestiis et incursionibus et depopulacionibus infidelium Turchorum atterimur, resistere autem hosti et vestre serenissime maiestati inseruire cupiens, multos ex familiaribus et colonis propriis amisi, quos hostis Turca abduxit seu trucidavit, aut ibidem detruncauit; et precipue castrum Blagay cum maxima difcultate et dispendio sustento et manuteneo propriis in expensis comparando et mittendo alimenta et custodes seu allia necessaria illic comportando..."; Emilij Laszowski (ur.), *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: HS), sv. 1. Zagreb, 1914., dok. 7, str. 7-8.

⁷⁹ O vojnome porazu ugarsko-hrvatske vojske na Mohačkome polju i posljedicama toga događaja više vidi u: Géza Perjés, "The fall of the medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526 – Buda 1541", u: *War and Society in East Central Europe*, vol. XXVI. Boulder: Columbia University Press, 1989., 171-272.

⁸⁰ Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530.*, ur. Miroslav Niškanić. Beograd: Čigoja štampa, 2001., 17.

kojemu mole kralja da se pošalje komisija koja će obići gradove Krupu, Brinje i Blagaj jer je tim posjedima i gradovima potrebno što prije poslati pomoć.⁸¹

Zbog svoga položaja u blizini ušća Sane u Unu, tvrđi grad Blagaj bio je strateški vrlo važan, i to kao kršćanska predstraža doline Une. Njegova ugroženost sve češćim i razornijim osmanskim provalama vidljiva je i iz sačuvane arhitekture. Ona uglavnom ostavlja dojam razvijenog burga 15. i 16. stoljeća. Iz razdoblja prije osmanske prijetnje, tj. prije sredine 15. stoljeća, sačuvani su glavni elementi romaničke i gotičke fortifikacije, poput branič-kule, ostataka palasa oko kojega se formiralo unutrašnje dvorište. To je dvorište formirano krajem 14. i tijekom 15. stoljeća, a oko njega se vide zatrpani ostaci koji su kvalitetno rađeni, iako zidani u nešto rustičnijoj strukturi i tehnici. Zapadna kula i vanjski bedem sigurno su građeni u vrijeme prije osmanske prijetnje, tj. do sredine 15. stoljeća, jer imaju karakteristične poprečne grede kojima se ojačavala masa zida. Iz vremena osmanske prijetnje, tj. iz druge polovine 15. i s početka 16. stoljeća, sačuvano je dosta arhitektonskih elemenata. U prvom redu to su tri manja bastiona (*torete*) na vanjskom istočnom zidu. Jedan je smješten na sjeveroistočnom dijelu zida, a drugi na sredini istočnoga zida. Treći bastion nalazi se na jugoistočnom dijelu zida. Te su torete po svoj prilici nastale uvođenjem topništva te su vrlo vjerojatno građene u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća, tj. u vrijeme najčešćih osmanskih provala. Isti je slučaj i s vidljivim dijelom sjevernoga zida, čija debljina od preko 1,5 m ukazuje na gradnju koja treba izdržati topničku paljbu. U tom stadiju prekinut je daljnji razvitak grada i tvrđi grad Blagaj odražava punu prisutnost gotike i početak renesansnih bastiona koji su služili za obranu od topništva.⁸²

Vrijeme osmanskoga osvajanja Blagaja

Naposljetku se postavlja pitanje kada je i u kakvim okolnostima tvrđi grad Blagaj pao u osmanske ruke. Budući da o tome nema izravnih vijesti u sačuvanim povijesnim izvorima, potrebno je analizom događanja iz sredine četvrtoga desetljeća 16. stoljeća na prostoru dolina rijeka Une i Sane i

⁸¹ "... Item, si quos vestra regia maiestas miserit ex consilio ad videndum statum regni nostri, habeant in mandatis lustrare visitarque et alias arces, vt Crupa, Brynye et Vlagay. Quarum noa prouisio ac municio toti regno esset auxilio ac presidio...", Emilij Laszowski (ur.), *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 2. Zagreb, 1916., dok. 505, str. 504.

⁸² Usporedi Bojanovski, "Blagaj na Sani", 7.

njihovom širom kontekstualizacijom pokušati utvrditi okvir događaja i vrijeme osmanskoga preuzimanja grada Blagaja.

Ne pozivajući se ni na kakve konkretne povijesne dokumente, niti detaljnije analiziravši povijesne događaje, Hamdija Kreševljaković donio je podatak da je Blagaj 1537. uključen u sastav novoosnovanoga sandžaka Klis,⁸³ što bi značilo da je već tada taj grad napustila hrvatska, tj. kršćanska posada. Da bi se to Kreševljakovićovo razmišljanje moglo prihvatiti ili odbaciti, potrebno je u grubim crtama opisati prilike na granici s Osmanskim Carstvom u četrdesetim godinama 16. stoljeća.

Neprestani ratovi sultana Sulejmana Zakonodavca iscrpili su ljudske i materijalne snage Osmanskoga Carstva, pa je i Osmanlijama bio potreban predah u ostvarivanju osvajačkih ciljeva. Koristeći taj predah, kralj Ferdinand I. sklopio je 1533. primirje sa sultanom.⁸⁴ Nakon samo tri godine započeo je novi rat. Osmanlije su već u proljeće 1536. provalili u Slavoniju između Drave i Save, gdje su u njihove ruke pali mnogi tvrđi gradovi. Štoviše, cijela Požeška kotlina pala je u osmanske ruke te se granica na prostoru između Save i Drave primaknula sve do Moslavačkoga gorja.⁸⁵ Nakon što su osvojili široke prostore između Save i Drave, Osmanlije su početkom 1537. započeli s pripremama novih prodora u dva smjera. Jedan je vodio prema istočnoj jadranskoj obali, gdje je glavni cilj osmanskih provala bio tvrđi grad Klis, posljednja utvrda u hrvatskim rukama između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva, koju je junački branio kapetan Petar Kružić. Obrana Klisa napokon je popustila 12. ožujka 1537. te je Murad-beg tako ostvario velik uspjeh u današnjoj Dalmaciji.⁸⁶ Drugi pravac osmanskih prodora te godine bio je u smjeru doline Une. Vrlo brzo nakon osvajanja Klisa Murad-beg je smjestio jaku posadu i u Kamengrad i uključio ga u novoosnovani Kliški sandžak. Osim toga, primaknuo je granicu prema Uni.⁸⁷

Vrlo vjerojatno u kasnu jesen ili ranu zimu 1537. Osmanlije su zauzeli tvrđi grad Blagaj. Naime već početkom studenoga 1537. sastalo se hrvatsko i slavonsko plemstvo na Saboru u Dubravi kako bi odgovorilo na poziv kralja Ferdinanda I. u kojemu je tražio konzultacije o tome kako voditi obranu na Uni, jer je očito pala i posljednja kršćanska utvrda u dolini Sane

⁸³ Hamdija Kreševljaković, "Novi podatak o povijesti grada Blagaja na Sani. Prilog evidenciji spomenika kulture", *Naše starine: godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine* 6 (1959): 35.

⁸⁴ Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 80.

⁸⁵ *Isto*, 81-87.

⁸⁶ *Isto*, 86-87.

⁸⁷ *Isto*, 87.

u blizini samoga ulaza u dolinu Une. Ubrzo je Sabor poslao u Graz svoje poslanstvo, koje je kralju izložilo stanje utvrda na granici na Uni i na prostoru između Save i Drave. Na sastanku održanom 5. studenoga 1537. saborsko poslanstvo predložilo je kralju da se ponajprije utvrde preostale utvrde na graničnim područjima. Tom je prigodom nabrojen čitav niz utvrda na Uni i prostoru današnje Banovine, no utvrda Blagaj nije spominjana.⁸⁸ Očito je ona nešto prije pala u osmanske ruke ili je pak napuštena jer ju je postalo iznimno teško braniti budući da se nalazila razmjerno daleko od planirane crte obrane na Uni. Njeno će mjesto poslije preuzeti utvrda Novi na Uni, tj. današnji Bosanski Novi. Nakon niza nesretnih okolnosti i slabe organiziranosti, Osmanlije su bez većih teškoća već 20. travnja 1538. osvojili Dubicu, tada najveći i strateški vrlo važan grad u donjem Pounju.⁸⁹ Štoviše, uskoro je u osmanske ruke pao i Jasenovac, čime se i planirana obrana na Uni počela urušavati.⁹⁰

U svakom slučaju, tvrđi grad Blagaj napušten je vrlo vjerojatno tijekom jeseni ili rane zime 1537. ili su ga pak Osmanlije osvojili u sklopu svojih priprema za napad na hrvatsko Pounje. Razmjerno brzo Osmanlije su u grad postavili vojnu posadu, što se svakako dogodilo prije 1555. godine, za koju postoji podatak da Osmanlije u Blagaju drže stalnu vojnu posadu. Naime Kreševljaković donosi podatak o osmanskoj posadi u Blagaju koji je zapisan u sidžilu što ga je pronašao u Gazi Husrev-begovoj knjižnici u Sarajevu.⁹¹ U rečenom spisu piše kako je na sudu u Sarajevu havaladžija mustahfiza grada Blagaja, neki Osman, izjavio da je od Husein-bega primio 15.000 akči kao ostatak plaće mustahfiza grada Blagaja za šest mjeseci hidžretske godine 963., koja počinje 16. studenoga 1555. godine.

⁸⁸ Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995., 98-99.

⁸⁹ Prema sačuvanim povijesnim podacima, Dubica je 1538. pala u osmanske ruke zbog istih slabosti obrane kao i najveći broj drugih graničnih utvrda, tj. prije svega zbog njene potpune nespremnosti za imalo veći obrambeni zadatak. Naime prema pismu zagrebačkoga biskupa Šimuna Erdödyja od 29. siječnja 1537., grad je neposredno pred dolazak osmanskih četa branila posada od samo sedam stražara, ili čak samo tri stražara (HS 2, dok. 333, str. 329-330). Te je godine osmanski napad zaustavljen kod Jasenovca, no kada je iduće 1538. Husrev-beg opet zatekao Dubicu bez obrane, jednostavno ju je, 24. travnja, zauzeo bez ikakve borbe. Takav razvoj događaja naveo je kapetana Katzianera da pismom iz Gvozdanskog 1. svibnja 1538. javim štajerskim staležima da je Dubica izgubljena izdajom branitelja (više vidi u: Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana*, 122-124).

⁹⁰ Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 94.

⁹¹ Kreševljaković, "Novi podatak", 36.

Zaključak

U zaključku se može reći da je nakon uspostave Jajačke banovine i sve češćih provala Osmanlija u dolinu Sane tvrdi grad Blagaj prestao biti rezidencija knezova Blagajskih te je tu funkciju preuzela sigurnija i udaljenija Otoka na Uni. Grad Blagaj dobio je prije svega obrambenu funkciju zbog svoje strateške pozicije na Sani. Ta je funkcija vidljiva i na sačuvanoj arhitekturi grada Blagaja, na što u prvom redu ukazuje vanjski zid sa tri manja bastiona, kao i niz slabo vidljivih puškarnica.

Iako su od devetoga desetljeća 15. stoljeća zaredale osmanske provale kroz dolinu Sane prema Uni i dalje u Hrvatsku i Slavoniju, ipak su se u to doba knezovi Blagajski više bavili sporovima sa susjednim velikašima, poglavito knezovima Zrinscima, negoli organizacijom obrane. Određen osjećaj sigurnosti, ali zasigurno lažan, davala im je novoosnovana Jajačka banovina. No nakon što su Osmanlije 1503. zauzeli tvrdi grad Kamengrad u gornjem toku Sane, čitava sanska dolina i sam grad Blagaj postali su prva crta ratišta. Taj je prostor trpio uzastopne pljačkaške pohode te je postupno demografski opustošen odvođenjem stanovništva u roblje, ali i sve brojnijim bjegovima domicilnog stanovništva u sigurnije krajeve. Štoviše, čini se da su Osmanlije grad Blagaj držali u svojim rukama u razdoblju od 1512. do 1519., kada ga je knez Stjepan Blagajski povratio u vrijeme uspješne obrane granice što ju je provodio ban Petar Berislavić.

Od sredine trećega desetljeća 16. stoljeća grad je imao isključivo obrambenu funkciju te ga je bilo teško braniti jer je, po podacima, taj kraj potpuno opustio stanovništvom. Padom Jajca i čitave Jajačke banovine 1527. zapечатena je i sudbina grada Blagaja, iako je još neko vrijeme ostao u kršćanskim rukama, svakako do 1531., kada se posljednji put spominje potreba dodatnog naoružavanja tamošnje kršćanske vojne posade.

Tvrdi grad Blagaj vjerojatno je konačno pao u osmanske ruke u kasnu jesen ili ranu zimu 1537., tj. nakon pada Klisa i osnutka Kliškoga sandžaka te kao priprema za daljnje osmansko osvajanje Pounja, koje je započelo osvajanjem Dubice 1538. godine. Tim činom završila je višedesetljetna agonija hrvatskih branitelja Blagaja i tamošnjega stanovništva, a cijeli je prostor doživio duboke demografske i gospodarske promjene dovođenjem novoga stanovništva i uspostavom čvrste vlasti Osmanskoga Carstva.

The Counts of Blagaj and the Blagaj Castle after the Foundation of Banate of Jajce in 1464

The Blagaj castle is situated near the mouth of the River Japra into the River Sana, close to the most important medieval road through the valley of the River Una and leading from the Eastern Adriatic coast to the Pannonian basin. During the fourteenth and fifteenth centuries, the castle of Blagaj was the residence of Counts of Blagaj, the descendants of the earlier Babonić counts. While the collapse of the medieval Kingdom of Bosnia in 1463 foreshadowed Ottoman raids into the Sana valley, it was the foundation of Banate of Jajce that put an end to Ottoman raids for a couple of decades. Nevertheless, historical documents sporadically indicate constant threat of Ottoman raids around the turn of the sixteenth century. This is even more clearly depicted by the remains of the castle of Blagaj that show abundant construction work conducted during the anti-Ottoman defensive wars. In this essay, the author contextualizes the known information about the Ottoman attacks in the Sana valley and the importance and the role of the Blagaj castle in the anti-Ottoman defence system of the castles. Although these buildings are today in poor condition, the ruins of the Blagaj castle indicate a major extension of the castle's fortification system built after 1503, and the beginning of the deconstruction of the defensive system of Banate of Jajce. A special attention is given to the establishment of the final Christian (i.e. Croatian) desertion of the Blagaj castle during the 1540s.

Keywords: castle of Blagaj, Counts of Blagaj, Ottoman wars, Banate of Jajce, late middle ages, fortification architecture.